

Sinkretizam domaćih i rimskih božanstava na istočnoj jadranskoj obali

Čarić, Antonia

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:784123>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-18**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

Antonia Čarić

Sinkretizam domaćih i rimskih božanstava na istočnoj jadranskoj obali

Diplomski rad

Zagreb, 2024.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

Antonia Čarić

Sinkretizam domaćih i rimskih božanstava na istočnoj jadranskoj obali

Diplomski rad

Mentorica: doc. dr. sc. Inga Vilogorac Brčić

1. PREDGOVOR.....	3
2. UVOD	4
3. STANJE ISTRAŽIVANJA	5
4. SINKRETIZMI AUTOHTONIH I RIMSKIH BOŽANSTAVA NA HISTARSKOJ OBALI.....	10
4. 1. Genij Barbulan	10
4. 2. Irija Venera	11
4. 3. Tera Histrija	12
4. 4. Sinkretizmi domaćih i rimskih bogova u Istri	15
5. AUTOHTONA BOŽANSTVA SA CARSKIM PRIDJEVKOM UZVIŠENI / UZVIŠENA	16
5. 1. Uzvišena Ika	17
5. 2. Uzvišena Trita.....	18
5. 3. Uzvišena Ajtika	19
5. 4. Uzvišena Eja.....	19
5. 6. Domaći bogovi sa carskim pridjevkom u Istri	23
6. SINKRETIZMI AUTOHTONIH I RIMSKIH BOŽANSTAVA NA DALMATINSKOJ OBALI.....	24
6. 1. Venera Anzotika.....	24
6. 2. Jupiter Sabazije Iik	26
6. 3. Uzvišena Latra.....	27
6. 4. Matres Magnae u Saloni.....	28
6. 5. Sinkretizmi na dalmatinskoj obali.....	29
7. ZASTUPLJENOST I NARAV RIMSKIH I DOMAĆIH BOGOVA NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA	31
8. ZAKLJUČAK	33
9. SAŽETAK	34
10. ABSTRACT	35
11. BIBLIOGRAFIJA	36
11.1. Kratice	36
11.2. Popis literature.....	38
12. PRILOZI.....	44
Prilog 1: Fotografije spomenika	44
Prilog 3: Grafikoni.....	53

1. PREDGOVOR

Na početku diplomskog rada nalaze se poglavlja Uvod, s opisom teme i cilja istraživanja. Prvo su opisani autori, koji samo pišu o kultovima pa o onima koji istražuju Istru, te Dalmaciju, a posebno su odvojena lokalni bogovi sa carskim pridjevkom.

Nakon toga su analizirani i interpretirani epigrafski izvori – natpisi iz Histrije i Dalmacije, koji spominju sinkretizme domaćih i rimskih bogova te oni na kojima je domaćem božanstvu dodan carski pridjevak *Augustus/Augusta*. Primjerice, autohtoni sinkretizmi su Genij Barbulan, Irija Venera te Tera Histrija, dok drugoj skupini pripada nekoliko božanstava: Eja, Ika, Trita, Ajtika i Melosok.

Što se tiče dalmatinske obale, tu se posebno ističu božanstva sa liburnskog i delmatskog područja. Venera Anzotika, Uzvišena Latra te Jupiter Sabazije Iik pripadaju liburnskom području štovanja. Velike Majke u Saloni te Silvan i Dijana su štovani kod Delmata.

U posljednjem je poglavlju usporedba štovanja sinkretizama domaćih i rimskih bogova u Histriji i Dalmaciji. Nakon toga slijedi zaključak zadane teme.

Prilikom pisanja diplomskog rada svakako se zahvaljujem mentorici doc. dr. sc. Ingi Vilogorac Brčić, koja je pomogla korisnim savjetima. Bliski ljudi koji su mi pomogli u ovom procesu su željeli ostati anonimni tako da poštujem njihovu želju.

2. UVOD

Tema diplomskog rada je *Sinkretizmi domaćih i rimskih bogova na istočnoj obali Jadrana*. Riječ koja se čini apstraktna jest sinkretizam. Što je to sinkretizam? Sam pojam ima nekoliko značenja. Riječ dolazi iz starogrčkog jezika u kojem *σύν* znači s, sa, a *Κρήτη* znači Kreta. U historiografiji je izraz prvi opisao Plutarh kao zajedništvo Krećana protiv istog neprijatelja.¹

Filozofsko značenje ovog izraza označava povezivanje kontradiktornih filozofskih sustava u jednu kompoziciju. Primjerice, Pico della Mirandola je u svojim djelima povezo Aristotelovu i Platonovu filozofiju. Lingvistički gledano, sinkretizam je spajanje drukčijih domena u jedan pojam.²

U kontekstu religija, sinkretizam znači stapanje i povezivanje dva različita kulta sličnih osobnosti. Smatra se da je većina religija u nekom stupnju razvoja bila dio nekog sinkretizma. Treba se prisjetiti samo grčko – rimske religije te kako su neki antički kultovi utjecali na razvoj monoteističkog kršćanstva.³

Cilj ovoga rada je predstaviti sinkretističke kultove na histarskoj i dalmatinskoj obali. Temeljno istraživačko pitanje je koji su domaći bogovi sinkretizirani sa rimskim, gdje se kad i zašto to dogodilo. Isto ćemo istražiti za domaće bogove na navedenim prostorima, kojima je dodan carski pridjev *Augustus/Augusta*.

Preko epigrafskih izvora moguće je uočiti brojnost bogova u Istri i Dalmaciji. Posvećeni su domaćim sinkretizmima i Uzvišenim bogovima. U Istri lokalni sinkretizmi su: Genij Barbulan, Irija Venera i Tera Histrija. Carski pridjev *Augustus/Augusta* je dodan Iki, Eji, Ajtici, Triti i Melosoku. U Dalmaciji su bogovi podijeljeni prema plemenskim zajednicama. Prema tome, Venera Anzotika i Jupiter Sabazije Iik i Velike Majke pripadaju domaćim sinkretizmima, Latri je dodan carski pridjev *Augusta*.

¹ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/sinkretizam> (pregledano 7. 7. 2024.)

² Idem.

³ <https://proleksis.lzmk.hr/45958/> (pregledano 7. 7. 2024.)

3. STANJE ISTRAŽIVANJA

Najstariji rad objavljen o religiji na istočnoj jadranskoj obali jest knjiga Rastislava Marića *Antički kultovi u našoj zemlji* iz 1933. godine. Što se tiče ilirskih božanstava, Marić je posebno obradio Medaura, Binda Neptuna i neka lokalna partinska božanstva.⁴

Aleksandar Stipčević je 1974. godine izdao knjigu *Iliri*. Poseban naglasak je stavljen na proučavanje poglavlja *Duhovni život*. U njemu Stipčević donosi informacije o ilirskoj religiji, te donosi imena nekih lokalnih bogova (Eja, Irija, Melosok, Anzotika, Bind i ostali).⁵

Poslije njega svakako treba izdvojiti Duju Rendića Miočevića. Godine 1989. izdao je knjigu *Iliri i antički svijet*. Djelo je zapravo korpus od 67 autorovih studija u kojima posebno obrađuje ilirsku topografiju, etnografiju, ekonomiju, kultove te onomastiku. Što se tiče ilirske religije, posebno je obradio kult boga Silvana na području Delmata te u Panoniji, kult boga Medaura te da li je *spelaeum* u Močićima kod Cavtata samo služio Mitrinu kultu.

Dragoslav Srejšević i Aleksandrina Cermanović – Kuzmanović su 1992. godine napisali poglavlje *Ilirska religija* unutar Leksikona religija i mitova drevne Evrope. Što se tiče njihove religije poznat je solarni kult. Autorima su poznata imena histarskih božica kao što su: Eja, Melosok, Borija, Irija. Kod Liburna navode Veneru Anzotiku, Iku i Jutosiku.

John Wilkes u knjizi *Iliri* (prijevod iz 2001. godine) piše o ilirskim vjerovanjima te zaključuje da su ilirski bogovi posvjedočeni na natpisima na rimskog perioda. Također samo navodi imena lokalnih bogova bez interpretacija njihovih mogućih karakteristika.⁶

Mirjana Sanader u znanstvenom članku *O antičkim kultovima u Hrvatskoj* iz 2008. godine donosi interpretacije božanstava i kultova u kojem je rad podijelila na plemenske zajednice, koje su naseljevale područje današnje Hrvatske. Kod Histra je posebnu pažnju obratila na uzvišene božice Eju, Iku, Ajtiku, Iriju Veneru i Melosoka.⁷

Na liburnskom području je najviše pronađeno zavjetnih oltara u čast božice Latre, potom Sentone, Venere Anzotike i Ika (koji se u drugoj literaturi naziva Jupiter Sabazije Iik). Za

⁴ Marić, 1933, 20. – 21.

⁵ Stipčević, 1974, 154.

⁶ Wilkes, 2001, 258. – 259.

⁷ Sanader, 2008, 160. – 162.

Japode navodi da je kod njih najbitniji bio kult Binda Neptuna. Potom piše posebno poglavlje o Silvanu i njegovom kultu.⁸

Što se tiče istarske obale, dosta radova je objavljeno na temu kultova spomenutog područja. Prvi koje se bavio ovom temom je Attilio Degrassi. On je 1971. godine objavio članak *Culti dell' Istria preromana e romana*. Autor u članku taksativno navodi imena kultova predrimске Histrije. Uzvišena Ika, Irija Venera, Melosok, Tera Histrija samo su neki od njih.⁹

Poslije njega tu je svakako Vesna Girardi Jurkić, koja je 1985. godine izdala članak *Autohtoni kultovi i njihov odnos prema grčko – rimskoj religiji u antičkoj Istri*. Autorica navodi da je u Nezakciju prisutan kult plodnosti. Osim toga, na histarskom području dolazi do etrurskih, italskih i arhaisko grčkih utjecaja. Povezivanje lokalnih i rimskih kultova se manifestira u sinkretističkom obliku božanstava sa carskim pridjevkom.¹⁰

Šime Batović je 1987. godine objavio *Istarska kultura željeznog doba*. Ovaj rad je kratki pregled kulture plemena Histra u željezno doba. Među ostalim kulturnim fenomenima, autor daje sažetak njihovih grobnih običaja i vjere. Temeljna razina njihove vjere temelji se na odanosti suncu i plodnosti. Većina njihovih božanstava su žene (Borija, Ika, Eja, Irija, Sentona, Trita, Seixomna, Leucitica, Nebre) kao što je to slučaj u liburnskoj kulturi. To sugerira neke predindoeuropske vjerske elemente. Spominje se i bog Melosok i također rašireni kult Silvana.

Vesna Girardi Jurkić je 2008. godine izdala kapitalno djelo *Duhovna kultura antičke Istre* u kojem ona pokušava objasniti autohtone i rimske kultove. Jurkić u knjizi ističe da su histarska lokalna božanstva većinom ženska, iako postoji i muško božanstvo Melosok. Ženska božanstva su povezana sa kultovima plodnosti. Posebno ističe Iriju Veneru. Nju spominju i drugi autori, iako nije istražena do jednake razine. Autorica smatra da je kontinuitet ilirskih božanstva dokazan na spomenicima iz rimskog perioda.¹¹

U knjizi da bi poduprla tezu o kultovima plodnosti, koristi se grafikonima u kojima je donijela imena božanstava. Osim toga, piše o pretpostavljenoj ikonografiji božice Eje. Autorica piše o uzvišenim božanstvima (Ajtika Augusta, Trita Augusta, Melosok August). Nadalje, u knjizi se nalaze natpisi na kojima se spominju sinkretizirana histarska božanstva.

⁸ Idem, 163. – 166.

⁹ Degrassi, 1971, 615. – 617.

¹⁰ Girardi Jurkić 1985, 273. – 286.

¹¹ Girardi Jurkić, 2005, 36. – 40.

Robert Matijašić je 2013. godine izdao članak *Klasični kultovi, autohtona vjerovanja i romanizacija*. U članku donosi kako su vjerovanja važan segment proučavanja romanizacije našeg područja. Osim toga piše kako su Rimljani iako su imali svoj politeistički religiozni sustav rado primili lokalna vjerovanja u svoj vjerski život. To se najbolje ogleda u sinkretiziranim kultovima. Autor navodi primjere Venere Anzotike, Irije Venere te Binda Neptuna.¹²

Domaćim se bogovima u Dalmaciji prvi bavio Mate Suić u članku *Iz mediteranske baštine jadranskih Ilira*. On u članku opisuje etnogenezu Ilira, a potom donosi da je u ilirskoj religiji prisutna tradicija matrijarhata.¹³

N. Cambi je 1980. godine pisao o enonskoj Veneri Anzotici. Ono što Cambija razlikuje od navedenih istraživača jest što piše o pretpostavljenoj ikonografiji Venere Anzotike, koju dovodi u vezu sa božicama poput Kibebe, Aštarte, Izide i drugih božica na Sredozemlju.¹⁴

Julijan Medini u članku *Autohtoni kultovi u razvoju antičkih religija u rimskoj provinciji Dalmaciji* iz 1980. godine smatra da su liburnska božanstva prežitak neolitičkih i brončanodobnih tradicija. Međutim, Medini iste godine opovrgava tu tezu u članku *Latra – Dea Neditarum*. U članku smatra da prihvaćeno mišljenje o lokalnim božanstvima kao ostacima neolitičkih i brončanodobnih vjerovanja se ne smije generalizirati. Zato jer postoje analogije u drugim mediteranskim zajednicama. Također navodi da su kultovi od početka povezani sa poljoprivredom, ali se ne smiju izostaviti interpretacije činjenica koje bi dovele do drukčijeg porijekla vjerovanja. Piše da su neke liburnske tradicije (kultovi i matrijarhalni način uređenja društva) preživio indoeuropske migracije zahvaljujući etničkim elementima.¹⁵

Autor površno opisuje histarska, a više se fokusira na liburnska i delmatska božanstva. Venera Anzotika je božica, kojoj je dao više prostora u članku. On navodi da je božica lokalna nimfa. Također piše da Venera Anzotika posjeduje dvojni karakter. Venera Anzotika je roditeljica i božica plodnosti, ali ona ispraća duše pokojnika u zagrobni život. Medini smatra s obzirom da je autohtono stanovništvo željelo približiti Anzotiku rimskom panteonu i carskom kultu. Rimljani su smatrali Veneru Enejinom majkom, a preko Eneje rodonačelnicom

¹² Matijašić, 2013, 62. – 65.

¹³ Suić, 1965, 50. – 52.

¹⁴ Cambi, 1980, 274. – 278.

¹⁵ Medini, 1984, 223. – 224.

Julijevaca. S obzirom da je u Ninu bio jak carski kult ne iznenađuje sinkretizam Venere s Anzotikom.¹⁶

Od delmatskih bogova najveći prostor daje Silvanu te liburnskom sinkretiziranom božanstvu Jupiteru Sabaziju Iiku. Navedeno božanstvo je u početku bilo samo Sabazije po većini autora frigijskog podrijetla. Iik je jedini poznati liburnski bog za kojega postoji teza da bi trebao biti paredar božici Iki. Kasnije je dodan Jupiter kako bi označio rimsko vrhovništvo nad lokalnim panteonom. Važno je naglasiti da je ovaj sinkretizam relativno kasniji u odnosu na druge.¹⁷

Medini raspravlja i o carskom pridjevku uz božičino ime. Autor smatra da je postala *Augusta* zbog procesa približavanja rimskoj tradicionalnoj religiji. Međutim, tu se ne može isključiti ni politički model.

Petar Selem i Inga Vilogorac Brčić su izdali korpus spomenika orijentalnih kultova na hrvatskom povijesnom prostoru pod imenom *Znakovi i riječi Signa et litterae*, Zbornik projekta *Mythos – cultus – imagines deorum* u nekoliko volumena. Za potrebe ovog rada upotrijebljen je peti volumen iz 2015. godine odnosno ROMIC I. Posebno je odabran članak *Jupiter Sabazije* Inge Vilogorac Brčić za ovaj rad. U članku su analizirani natpis posvećen Jupiteru Sabaziju, zavjetna ruka te negativ kalupa za amulet.¹⁸

Alain Villaret i Francis Tassaux su se bavili temom bogova, koji nose carski pridjevak *Augustus/Augusta* Francis Tassaux je objavio članak *Les dieux Augustes en Istrie* u kojem prvotno donosi katalog natpisa sa područja Poreča, Pule, Trsta i Nezakcija. Katalog otkriva da su Uzvišena božanstva većim dijelom lokalni bogovi uglavnom povezani sa grčko – rimskim božanstvima, dok takvih primjera sa istočnjačkim bogovima i ne postoje. Autor smatra da je „augustalizacija“ bogova zapravo segment odlične romanizacije istarskog područja. Lokalna božanstva se nisu prestala štovati, a povezivanjem sa rimskom religijom su se uklopila u razmišljanja italskih i drugih doseljenika.¹⁹

Villaret se u knjizi *Les dieux augustes dans l'Occident romain – Un phénomène d'acculturation* bavio Uzvišenim bogovima u cijelom Rimskom carstvu. On smatra da „augustalizacije“ bogova je proces posredovanja između ljudi i cara te ga gleda kao konstrukt

¹⁶ Medini, 1980, 10. – 12.

¹⁷ Idem, 13.

¹⁸ Selem et al., 162. – 163.

¹⁹ Tassaux, 1997, 84.

društvene, religijske, kulturne i političke akulturacije u zapadnim pokrajinama. Prema njemu, Uzvišeni bogovi su uobičajeno najvažniji, najpopularniji lokalni bogovi, koji se često zazivaju za carevo i zdravlje pojedinaca.²⁰

²⁰ Villaret, 2021, 327.

4. SINKRETIZMI AUTOHTONIH I RIMSKIH BOŽANSTAVA NA HISTARSKOJ OBALI

Raširenost, specifičnost i brojnost ilirskih kultova u Istri u rimsko doba posebne su sastavnice razvoja duhovne kulture u ovim krajevima bilo da su potvrđeni u obalnom ili unutrašnjem dijelu istarskog poluotoka.

Posebnost pak autohtone tradicije Histra u duhovnom životu u rimsko doba ogleda se osobito u nejedinstvenom, ali vrlo utilitarnom ilirskom vjerskom sustavu, koji je odolijevao nedaćama izazvanim rimskom vojnom i kulturnim osvajanjem te je svakako preživio dug proces romanizacije u Istri. Iako je vjerski život u antičkom razdoblju bio dosta raznolik, ostalo je malo materijalnih nalaza koji svjedoče o lokalnoj vjerskoj tradiciji.²¹

Većina autohtonih kultova su ženska božanstva, jer je ondje bila jaka tradicija matrijarhata iz bronačanog i željeznog doba prije dolaska Rimljana. Histri su veliku važnost pridavali kultu plodnosti i kultu roditeljica, koji rimskim osvajanjem ulaze u rimski panteon. Histarski autohtoni kultovi su karakteristični zbog brojnosti, ali i kontinuiranosti u rimsko doba.²²

Na obalnom dijelu Histrije, koja se nalazila u sklopu X. rimske regije *Venetia et Histria* utvrđeno je postojanje različitih sinkretizama. Potrebno je razlikovati lokalne od onih sa carskim pridjevkom kao što su: Eja, Ika, Trita, Ajtika i Melosok.

4. 1. Genij Barbulan

Barbulan je vjerojatno lokalni bog, koji je dobio ime prema naselju u kojem je štovan. Naselje je u izvorima zabilježeno kao *Barbula*, no u srednjem vijeku ga je pokosila kuga čime je izbrisan sa povijesne pozornice.²³

Prema drevnim religijama, čovjeka svuda prati njegov genij, dok ga ljudi svakako nazivaju; anđeo čuvar ili dvojnik. On nadopunjuje čovjeka u njegovim najintimnijim stavovima. Osim toga, prezentira ga se i kao odvojeno biće, koje čovjeka čuva od raznih situacija. Poslije se genij veže uz zajednice; bogove, vojsku, gradu ili rimskom narodu.²⁴

²¹ Jurkić, 1984, 7.

²² Girardi Jurkić, 2010, 84. – 85.

²³ Girardi Jurkić, 2008, 125.

²⁴ Duca, 2014, 36.

Rimljani su Genija karakterizirali kao duha ili duhove, koji štite obitelji. Preko takvog shvaćanja su došli u kršćanstvo. Rimljanima su glavni geniji bili Jupiter i Geja. Geniji su uvijek bili povezani sa larima kako to objašnjava Cenzorin. Prema njemu nema mjesta bez genija (*nulla locus sine Genio*)²⁵. Spajanje lokalnog boga sa rimskim Genijem se vjerojatno dogodilo zbog sličnih karakteristika.²⁶

Štovanje Genija Barbulana je posvjedočeno na dva žrtvenika. Prvi oltar je podignut od vapnenca te je dimenzija 38 x 31 x 26,5 cm, a nađen u iskopinama iz rimskog razdoblja blizu crkve sv. Petra od Barbulana, blizu Medulina. (Slika 6). Oltar je pohranjen u Arheološkom muzeju Istre u Puli. *Genio Barbula ni P (ublius) Fl (avius) D [io] medes*

Prijevod natpisa: *Geniju Barbulanu Publije Flavije Diomed*

Iščitavajući natpis se očituje da je oltar dao posvetiti i izgraditi Publije Flavije Diomed. Prema njegovoj imenskoj formuli smatra se da je imao rimsko građansko pravo.²⁷

Sljedeći oltar posvećen Geniju Barbulanu.

Genio Barbula ni Phi (?)

Prijevod natpisa: *Geniju Barbulanu Fi (?)*. Nije potvrđeno ime sljedbenika.²⁸

4. 2. Irija Venera

Ime Irija je prema etimologiji ilirsko ime. Irija je vjerojatno Histrima bila lokalna božica plodnosti. Irija je vjerojatno povezana sa Venerom zbog sličnih karakteristika. Odnosno da su se povezale oko kulta plodnosti. Zasad se smatra da je Irija Venera štovana jedino na području istočnog istarskog primorja, jer još uvijek nisu pronađeni nalazi, koji bi svjedočili njenom štovanju na zapadnoj obali Istre. Što znači, da su Iriju jedino štovali Histri iako u to ne možemo biti sigurni.²⁹

Kult Irije Venere zasad je zabilježen na samo jednom oltaru. (Slika 5). Žrtvenik je isklesan iz kamena vapnenca. Na površini natpisa se uočava uramljeni plitki žlijeb te natpisno

²⁵ Idem, 36. – 37.

²⁶ Girardi Jurkić, 2008, 125.

²⁷ Žrtvenik je pronađen na gradini uz crkvu svetog Petra, koja je bila naseljena u kontinuitetu srednjeg vijeka. Oltar je dimenzija 38 x 31 x 26, 5 cm. FORLATI TAMARO B., 1947, br. 711; MIRABELLA ROBERTI M., 1949a, 275; DEGRASSI A., 1970, 621; JURKIĆ V., 1980, 27; JURKIĆ V., 1981, 164, sl. 27; JURKIĆ V., 1983, 15, sl. 27; JURKIĆ V., 1983a, 111. Oltar se datira u prvo stoljeće.

²⁸ Vjerojatno je oltar pronađen u okolici Pole. ILJug 0432. Oltar se datira u razdoblje od 1. do 300. godine.

²⁹ Girardi Jurkić, 2005, 38.

polje zastupljeno u četiri reda. Slova se smanjuju od gore prema dolje te su uska i nepravilna. C. de Franceschi je pronalazak i izgled žrtvenika napisao u rukopisu, a koji je danas pohranjen u Sveučilišnoj knjižnici u Puli (Relazione di un' escursione arhaeologica per stabilire il sito ove sorgeva Nesazio, f. 3).

Iri(a)e Veneri C(ai) Vale(rii) Optati f(ilia) Felicula v (otum) [s (olvit)] l (ibens) m (erito)

Prijevod natpisa: Iriji Veneri Felikula kći Gaja Valerija Optata zavjet ispunjava rado i po zasluži

Felikula, kći Gaja Valerija Optata je posvetila oltar božici Iriji Veneri. Samim time ističe očevo ime što upućuje da nije udana. Očevo ime implicira da su oboje imali rimsko građanko pravo.³⁰

4. 3. Tera Histrija

Zemlja Histrija je važno sinkretističko božanstvo kod Histra. Nastalo je povezivanjem lokalne božice Histrije sa rimskom Terom. Histrija je vjerojatno bila zaštitnica plemena Histra. Ona se u materijalnim izvorima pojavljuje kao *Histria*, *Istria* (Slika 4) ili *Terra Histria*. Njezin kult je duboko ukorijenjen na istarskom polutotoku. Njezini natpisi su pronađeni u Poreču, Rovinju i Nezakciju. Pronađena su četiri oltara i dvije ploče, ali na dva je štovana u lokalnoj formi.³¹ Girardi Jurkić smatra da bi hram božice Tera Histrije trebao biti u Rovinju ili bližoj okolini.

Prema M. Sanader, Zemlja Histrija je zapravo proizašla iz italčkog božanstva Majka Zemlja, čiji se kult razgranao po Histriji i ostalim provincijama. Osim toga, ona misli da je Histrija bila pod velikim utjecajem rimske *Tellus*, ali i grčke Geje. Ovaj kult je u Augustovo vrijeme preuzeo važan element carske propagande. Postala je božica koja propagira obilje i blagostanje kojeg donosi talijanska zemlja.

Ona je kao Histrija kod Histra vjerojatno bila najvažnije božanstvo. Uglavnom su je štovali došljaci, jer su žrtvenici pronađeni u priobalju gdje se misli da su većim dijelom živjeli italčki doseljenici. Vjerojatno su je smatrali božicom zaštitnicom. Možda se može povući

³⁰ Oltar je nađen u mjestu Jesenovik kod sela Karlovići, gdje je prije bila crkva svetog Andrije. Žrtvenik je dimenzija 31 x 38 x 26 cm. KANDLER P., 1843 – 1844, 56 sa fotografijom; KANDLER P., 1846, 12; KANDLER P., 1855, 487; KANDLER P., a. f. 4; KENNER F., 1867, 214; MOMMSEN Th., 1872 – 1877, br. 3033; ROSCHER W., 1884, 319; RUGGIERO de H., 1922, 85; DEGRASSI A., 1936, br. 197; JURKIĆ V., 1972a, 213; JURKIĆ V., 1974, 11, bilj. 47; JURKIĆ V., 1981, 160; JURKIĆ V., 1983, 14. Oltar se datira u razdoblje od drugog do trećeg stoljeća.

³¹ Idem, 40.

paralela sa natpisom pronađenim u rimskoj provinciji Dalmaciji (Hardomlija kod Ljubuškog) na kojem se spominje kao *Terra Hyllirica*.³²

Girardi Jurkić navodi da je često zaboravljen vid štovanja Zemlje Histrije kao zaštitnice određenog mjesta ili provincije. Kao dokaz ovoj pretpostavci smatra da su većina imena dedikanata na natpisima zapravo italskog porijekla. Sukladno tome, epigrafički spomenici su jedino pronađeni na uskom primorskom području, koji je bio uglavnom naseljen italskim došljacima.³³

Prvi spomenik koji svjedoči kultu Tera Histrije je nadvratnik hrama u Rovinju.³⁴ (Slika 3). Nadvratnik je izgrađen u formi *tabulae ansatae*. Natpis je izveden u reda. Slova *Q* i *R* isklesana su s hastom. Nadvratnik je prošao odiseju prijenosa. Pronašli su ga u Rovinju pa su ga prenijeli u Novigrad zatim u Padovu pa Rovinj i zadnje odredište mu je Verona, gdje je smješten sa spomenikom iz Fortuninog hrama.

Histriae fanum ab C(aio) Vibio Varo patre inchoatum Q (uintus) Caesius Macrinus perff[e]cit et dedicavit

Prijevod natpisa: Hram Histriji, kojega je započeo otac Gaj Vibije Var završio i posvetio Kvint Cezije Makrin.

Na nadvratniku je natpis na kojem piše da je gradnju hrama započeo Gaj Vibije Var, a dovršio i posvetio Cezije Makrin. Gaj Vibije Var je u svoje vrijeme bio utjecajni Rimljanin.

Girardi Jurkić pretpostavljaju da je *fanum* (svetište) za vrijeme Gaja Vibija Vara trebao biti integralni dio hrama hrama, a pokraj njega je u 17. stoljeću pronađen drugi nadvratnik sličnog stila posvećen Fortuni. Autorica smatra da pojava pojava dvojnih hramova u Istri nije raritet. Osim u Nezakciju, pronađeni su i na Brijunima te u Puli.³⁵

³² Sanader, 1996, 123; ILJug 01915.

³³ Sanader, 1996, 123.

³⁴ Nadvratnik je pronađen u Rovinju. Njegove dimenzije su 33,5 x 185 x 17, 5 cm. TOMASINI J. P., 1837, 46 i 429; TOMASINI J. P., 1654, 83, ORSATO S., 1652, 236 sa slikom; REINESIUS T., 1682, 2, br., 4o; SILVESTRI C., 1711, 563; CARLI G. R., 1750, 189; CARLI G. R., 1788, 136; STRANKOVIĆ P., 1828, 91; MAFFEI M. S., 1749, 88, br. 2; DONATI S., 1765, 79, br. 1; FURLANETTO G., 1848, 39, br. 38; VERGOTIN B., 1870, 206; GREGORUTTI (C.), 1847, br. 63 – 64, 261; KANDLER P., 1855, 168; ORELLI G. G., 1828, br. 1808; MOMMSEN Th., 1872 – 1877, br. 309; PAIS H., 1888, 6; STICOTTI P., 1908, 222; FORLATTI TAMARO B., 1947, br. 641, DEGRASSI A., 1970, 618; JURKIĆ V., 1972a, 210; JURKIĆ V., 1974, 6; JURKIĆ V., 1981, 153; JURKIĆ V., 1983, 9 – 10. Nadvratnik se datira u prvo stoljeće.

³⁵ Girardi Jurkić, 2005, 40.

U Poreču je nađen drugi oltar s posvetom Zemlji Histriji. Spomenik je najprije bio smješten u Eufrazijevoj bazilici, potom u dvorište provincijalne Sabornice te na današnje mjesto pohrane (lapidarij Zavičajnog muzeja Poreštine u Poreču).³⁶ (Slika 1)

Carminia L (uci) f (ilia) Prisca Histriae Terrae v (otum) s (olvit) l (ibens) m (erito)

Prijevod natpisa: Karminija Priska Lucijeva kći Histriji zemlji izvršila je zavjet rado po zasluži.

Iz čitanja natpisa doznaje se da je Karminija Priska položila zavjet Histriji. Ne može se sigurno reći odakle je Karminija Priska, ali pošto je navedeno na natpisu da je Lucijeva kći vjerojatno je kći italaskog doseljenika.³⁷

U Nezakciju je također pronađen žrtvenik sa posvetom Zemlji Histriji.³⁸ (Slika 2) Natpis je otkriven 1906. godine u Nezakciju blizu ceste, koja je išla prema Puli. Potom su ga premjestili u pulski muzej. Inače, žrtvenik je izgrađen od kamenog bloka. Oltaru nedostaju lijevi i desni segment baze te uzglavnica, a oštećen je dio natpisnog polja. Baza je dvostruko užljebljena te se iznad nje nalazi natpisno polje u kojem je u gornjem dijelu usklesan tekst u četiri reda. Slova podsjećaju na klasičnu rimsku kapitalu te su okrugle i krupne forme. Prema analizi natpisa, smatra se da je rob ili robinja su dali izgraditi žrtvenik.

Thala [ssa] [D]eciorum (serva) Terrae His[t] riae v (otum) s (olvit) l (ibens) m (erito)

Prijevod natpisa: (Robinja) Talasa Decijeaca Zemlji Histriji zavjet ispunila rado i po zasluži

Žrtvenik je posvetila Talasa. Riječ *Deciorum* je bila zanimljiva za dešifriranje. Prema nekim pretpostavkama, *Deciorum* bi trebalo označavati da je bila robinja Decijeaca.³⁹

³⁶ Oltar je pronađen u ruševinama objekta za kojeg se smatra da je bio Neptunov hram. Žrtvenik je dimenzija 93 x 45 x 39 cm. KANDLER P., 1843 – 1844, f. 69; HENZEN G., 1856, br. 5812; GREGORUTTI C., 1847, 261; POLESINI F., 1857; ARNETH J., 1850, 297, MOMMSEN Th., 1872 – 1877 br. 327; WILMANS G., 1873, br. 53; DESSAU H., 1892 – 1916, br. 3918; ROSCHER W., 1884, I, 2697; STICOTTI P., 1908, 209, 220; POGATSCHNIG A., 1914, 49; DEGRASSI A., 1970, 619; JURKIĆ V., 1981, 154, sl. 10; JURKIĆ V., 1983, 10, sl. 10. Oltar se datira u drugo stoljeće

³⁷ Idem, 125.

³⁸ Žrtvenik je pronađen pokraj ceste, koja je išla od Nezakcija prema Puli. STICOTTI P., 1908, 222, br. 8; STICOTTI P., 1934, 253; FORLATI TAMARO B., 1947, br. 664; DEGRASSI A., 1970, 618; JURKIĆ V., 1972a, 210; JURKIĆ V., 1974, 6, bilj. 8; JURKIĆ V., 1981, 153; JURKIĆ V., 1983, 9. Žrtvenik se datira u prvo stoljeće.

³⁹ Idem, 126.

4. 4. Sinkretizmi domaćih i rimskih bogova u Istri

Zasada su zabilježena tri sinkretizma domaćih i rimskih bogova u Istri. Većinom su zabilježena u obalnom dijelu istarskog poluotoka. Povezivanje domaćih sa rimskim bogovima treba pratiti od prvog do trećeg stoljeća. Oni se nazivaju Genij Barbulan, Irija Venera i Tera Histrija. Irija Venera je posvjedočena preko jednog oltara. Irija je s Venerom povezana zbog sličnih odrednica (kult plodnosti). Genij Barbulan preko dva, a Tera Histrija preko četiri spomenika. Bitno je naglasiti da je na dva zabilježena u lokalnoj formi (Histrija), dok je na druga dva poznata kao Tera Histrija. Iz svega zaključujemo da je Histrima bio bitan kult zaštitničkih božanstava.

5. AUTOHTONA BOŽANSTVA SA CARSKIM PRIDJEVKOM UZVIŠENI / UZVIŠENA

Domaćim bogovima nekad je dodan carski pridjev Uzvišeni/ Uzvišena. To u prvom redu znači pokazivanje odanosti caru, a potom i pridavanje božanskih moći caru. Tassaux smatra da prema analizama natpisa ne možemo se zadovoljiti interpretacijom da je to isključivo služilo kao iskazivanje odanosti. Zašto? Zato jer natpise posvećuju ljudi iz različitih društvenih slojeva.⁴⁰

Takvog mišljenja je Tassaux, ali Villaret vidi "augustalizaciju" bogova kao proces posredovanja cara između bogova i ljudi⁴¹ i smatra je fenomenom političke, vjerske i društvene akulturacije u zapadnim provincijama: Uzvišeni su obično bili najpopularniji, važni regionalni bogovi, zazivani češće za zdravlje pojedinaca nego za zdravlje cara. Gotovo polovica tih pojedinaca (41%) bili su pripadnici lokalne elite koja je širila i popularizirala kultove uzvišene bogove diljem teritorija.⁴²

Naposljetku, Tassaux smatra da Uzvišenim bogovima najviše posvećuju oslobođenici, potom obični inženjiri i robovi, kojima vjerojatno nije posebno u interesu pokazati svoju lojalnost, ali čija je bitna zabrinutost je vjerske prirode. Davanje epiteta uzvišenog božanstvu koje štujemo stvar je privatne inicijative, iz vrlo osobne motivacije.⁴³

Ipak, sigurno je da je dodavanje carskog atributa imenu božanstva bio važan način izražavanja lojalnosti vladajućem caru, dodjeljivanje moći božanstva carskoj kući i time dokazivanje njihove povezanosti s carskim kultom. Apozicija *Augustus /Augusta* implicira na visok stupanj romanizacije religije te direktan dodir autohtonih i rimskih religijskih praksi, koji imaju velik utjecaj na društvo u cjelini.

Namjera je bila počastiti cara božanskom naravi i popularizirati lokalno stanovništvo koje su osobno štovali. Pridavanje lokalnim bogovima apozicije uzvišenih bogova dovelo je samo do jače romanizacije duhovnog i društvenog historijskog života. Što se tiče datiranja ovog fenomena, ne zna se točno kada počinje kod Histra, ali zna se da je zadnja posveta bila za vrijeme cara Aleksandra Severa.⁴⁴

⁴⁰ Tassaux, 1997, 80.

⁴¹ Villaret, 2021, 397.

⁴² Idem, 397. – 400.

⁴³ Tassaux, 1997, 80.

⁴⁴ Tassaux, 1997, 82. – 84.

5. 1. Uzvišena Ika

Božica Ika je histarska božica plodnosti i vode. Zbog jednog reljefa iz Pule na kojem je prikazan ženski lik obučen u kratki hiton, koji je ispod palminog ili maslinovog drveta, dok u rukama drži srp. Girardi Jurkić smatra da je zbog reljefa bila zaštitnica maslinarstva.⁴⁵

Zbog natpisa, koji su pronađeni blizu gradskih termi u Puli te zbog činjenice da se vjerojatno po njoj zove mjesto u blizini Rijeke, gdje tijekom većih kiša nastaju vrulje, smatra se da je Ika štovana kao božica vode.⁴⁶ Ona je dobivanjem carskog epiteta bolje integrirana u rimski religijski sustav.

Uzvišena Ika zasad je posvjedočena na četiri natpisa iz Pule i Plomina. Prvi natpis koji se navodi je onaj iz Plomina.⁴⁷ (Slika 12). Ovdje je riječ o natpisu pronađenom prilikom konzervatorskih radova na crkvi svetog Jurja u Plominu. Pietro Kandler je prvi pročitao i opisao natpis iako u njegovom rukopisu postoji nekoliko pogrešaka, koje je prepiskom Mommsen shvatio da je riječ o drugom sinkretiziranom božanstvu. Naime, Mommsenu je bio poznat natpis iz Jesenovika u kojem se spominje Irija, stoga je mislio i da se ovdje radi o tom božanstvu. Međutim, daljnjim analizama utvrđeno je da se ipak radi o Iki.

Ikae Aug (ustae) in memoriam Vibiae Proclae matris Aquillia Q (uinti) f (ilia) Oclatina d (ono) d (at)

Prijevod natpisa: Iki uzvišenoj u sjećanje na majku Vibiju Proklu Akvila Oklatina Kvintova kći dala je dar

Iz čitanja napisa doznaje se da je Kvintova kći Akvilija Oklatina posvetila oltar Iki Uzvišenoj te dala izgraditi toplice u sjećanje na majku Vibiju Proklu. Tumačenjem natpisa može se zaključiti da je Akvilija Oklatina bila imućna jer je mogla financirati terme. Ona ih je dala izgraditi u sjećanje majke te je posvetila Uzvišenoj Iki.⁴⁸

⁴⁵ Girardi Jurkić, 2005, 137.

⁴⁶ Matijašić, 2016, 107.

⁴⁷ Nadvratnik je pronađen u zvoniku crkve svetog Jurja u Plominu. Dimenzije nadvratnika su 175 x 90 cm. GUDIUS M., 1731: 22, br. 10, KANDLER P., 1858: br. 866, MATIJAŠIĆ R., 2005., 202, MATIJAŠIĆ R., 2016., 101. Nadvratnik se datira u razdoblje od prvog do drugog stoljeća.

⁴⁸ Idem, 106.

Drugi spomenik iz luke Plomin svjedoči da je Akvilija Oklatina je nešto izgradila svojim novcem. Nema mogućnosti, kojom se može tvrditi da se radi o istoj osobi. Oltar se datira u razdoblje od prvog do drugog stoljeća.⁴⁹

I na natpisu iz Pule božica se spominje kao Ika, kojoj je dodan carski pridjevnik *Augusta* Spomenik je Mate Suić samo naveo 1955. godine, a Marjeta Šašel Kos ga opisala u *Inscriptiones Latinae Jugoslaviae*.⁵⁰

Također treba izdvojiti oltar iz Pule.⁵¹ (Slika 11) Božica Ika se veličala na prostoru *Flanone* (današnji Plomin). Danas se čuva u lapidariju Arheološkog muzeja Istre u Puli. Ovaj spomenik argumentira da Ikin kult nije bio strogo ograničen na *Flanonu*, već da se častila i u Puli.

Ikae Aug (ustae) sac (rum) Vesid (ius) Urs (us) v (otum) s (olvit) l (ibens) m (erito)

Prijevod natpisa: Božanskoj Iki posvećeno. Vezidije Urso ispunio je zavjet rado i zaslužen.

Iz njega saznajemo da je Vezidije Urs položio zavjet. Dedicantov kognomen sugerira da je bio autohtonog porijekla i da je zbog toga posvetio domaćoj božici. On je možda bio lokalni čovjek, koji je želio posvetiti oltar autohtonoj božici time pokazati da vjerovanje u lokalne bogove u njegove vrijeme, još uvijek nije iščeznulo.⁵²

5. 2. Uzvišena Trita

Trita je histarska božica vode. Kult Uzvišene Trite je lokalnog karaktera, jer dosad nije zabilježen izvan istarskog poluotoka. G.Tomaschek smatra da bi Tritino ime se moglo povezati sa imenima ilirskog porijekla (*Tritan, Tritanon*). Trebalo bi napraviti korelaciju sa *Trittiam*, božanstvom iz Narbonske Galije.⁵³ Kult Uzvišene Trite zasad je potvrđen samo preko jednog oltara pronađenog u Nezakciju.⁵⁴ (Slika 14) Oltar je sažete forme. Slova su nejednaka,

⁴⁹ Matijašić, 2016, 107; ILJug 2097

⁵⁰ Idem, 105; ILJug 415.

⁵¹ Žrtvenik je pronađen u Puli. Oltar je dimenzija 35 x 30 cm. JURKIĆ V., 1974, 38, bilj. 19b; JURKIĆ V., 1981, 160, sl. 160, sl. 23; JURKIĆ V., 1983, 9, sl. 12; ŠAŠELJ J. – MARUŠIĆ B., 1984, 305, br. 15; TASSAUX F., 1997, 78. Oltar se datira u drugo stoljeće.

⁵² Idem, 104. – 105.

⁵³ Girardi Jurkić, 2008, 136.

⁵⁴ Oltar je nađen u unutar ruševina terma u Nezakciju. Žrtvenik je dimenzija 26 x 21 x 15 cm. PUSCHI A., 1905, 293; FORLATI TAMARO B., 1947, br. 665; DEGRASSI A., 1970, 618; JURKIĆ V., 1972a, 210; JURKIĆ V., 1974, 6; JURKIĆ V., 1981, 153, sl. 6; JURKIĆ V., 1983, 9. Oltar se datira u treće stoljeće.

raspoređena i uska. Ara je bila smještena u gradskom muzeju, dok ju nisu prebacili u regionalni muzej u Puli.

Tritae Aug (ustae)

Prijevod natpisa: *Božanskoj Triti*

Tko je i zašto Triti dao izgraditi i posvetiti oltar ostaje enigma. Spomenik se datira u 3. stoljeće.⁵⁵

5. 3. Uzvišena Ajtika

Ajtika je histarska božica plodnosti. Uz ime je dobila apelativ *Uzvišena*. Vjerojatno se može prepoznati njezin lik na uništenom zabatu, koji je bio odvojen od natpisnog polja oltara. Ženski lik na zabatu je odjeven u drapiranu haljinu, dok u lijevoj ruci drži klas. Ajtika je domaća božica sa karakteristikama Cerere ili *Tellus*, a može se vezati sa Demetrom i Perzefonom. Desno od žene je prikazan reljef oltara s vijencem na prednjoj strani.⁵⁶ Iz svega navedenog očituje se da bi Uzvišena Ajtika svojim karakteristikama mogla biti božica plodnosti, ali i podzemlja. Zato jer je ciklus rađanja i umiranja neodvojiv od ljudskih života.

Kult Uzvišene Ajtike zasad je potvrđen na samo jednoj ari iz Rapca.⁵⁷ (Slika 13) Nisu poznate dimenzije are. Ara je pohranjena u lapidariju Narodnog muzeja u Labinu.

Aiticae Aug (ustae) T (iti) Gavili (orum) Voltimes [---]

Prijevod natpisa: Uzvišenoj Ajtici. Voltim od roda Tita Gavilija

Tit Gavilije Voltim je vjerojatno bio italski doseljenik, koji je želio posvetiti oltar lokalnoj božici pokazujući poštovanje prema tradicionalnim histarskim kultovima.

5. 4. Uzvišena Eja

Eja je histarska božica plodnosti. Pretpostavlja se da je njen kult relikv željeznodobnih vjerovanja (tradicija kulta plodnosti). Osim toga, potrebno je naglasiti da bi prema nekim istraživačima Eju trebalo povezati sa italskom Dobrom božicom (*Bona dea*), koja je prema mitologiji Faunova žena te božica ženske seksualnosti i zaštitnica žena. Ona je Faunova žena pa bi njen primarni karakter trebao biti vezan uz zaštitu životinja i plodnost.⁵⁸

⁵⁵ Idem, 136.

⁵⁶ Idem, 121.

⁵⁷ Ara je pronađena u luci Rabac. JURKIĆ V., 1972a, 210; JURKIĆ V., 1974, 6, bilj. 20; JURKIĆ V., 1981, 160; JURKIĆ V., 1983, 13, bilj. 33. Oltar se datira u razdoblje od prvog do drugog stoljeća.

⁵⁸ Medini, 1984, 10.

Štovanje božice Eje je potkrijepljeno preko četiri žrtvenika. Na svim oltarima božica je posvjedočena kao Uzvišena. Natpisi su pronađeni u Nezakciju, Puli i Dvigradu. Prvi natpis, koji je opisan pronađen je kod Nezakcija.⁵⁹ (Slika 8) Oltar je izrađen u klasičnoj formi žrtvenika i pisan je klasičnom rimskom kapitalom. Istraživači su pronašli oltar u ruševinama grada Nezakcija u odličnoj očuvanosti. Spomenik je prvotno bio pohranjen u Gradskom muzeju, a nakon toga je bio u pulskom Regionalnom muzeju te je potom premješten na sadašnju lokaciju (lapidarij Arheološkog muzeja Istre u Puli).

Eiae Aug (ustae) L (ucius) Torius Ste phanus v (otum) s (olvit) l (ibens) m (erito)

Prijevod natpisa: Božanskoj Eji Lucije Torije Stefan ispunio je zavjet rado po zasluži

Iz čitanja se doznaje da je Rimljanin Lucije Torije Stefan žrtvenik dao podignuti Eji uzvišenoj. Na ovom spomeniku može se interpretirati da su i Rimljani prigrlili lokalne bogove pa su oni tako lakše integrirani u rimski panteon.⁶⁰

Žrtvenik je pronađen u bedemima, s kojih puca pogled na Pulu u lošem stanju očuvanosti.⁶¹ (Slika 9) Osim toga, prisutna je lošija kvaliteta izrade te je tekst manjkav. Nalaz je najprije bio u Vodnjanu potom su ga smjestili u Franjevački samostan. Napoljetku je žrtvenik završio na današnjem smještaju, odnosno lapidariju Arheološkog muzeja Istre u Puli.

Ei(a)e Aug (ustae) sac (rum) Brissin ius Ier [---] v (otum) s (olvit) l (ibens) m (erito)

Prijevod natpisa: Eji Božanskoj posvećeno. Brisinije Jer... rado ispunio zavjet.⁶²

U Puli je otkriven je votivni oltar izgrađen od monolitnog kamena vapnenca.⁶³ (Slika 7) Glavni dio oltara je četverostruko profiliran s dva dublja utora. Iznad toga se nalazi natpis uramljen profiliranom letvicom. Na vrhu žrtvenika su uzglavnica i korniš. Natpisno polje sadrži

⁵⁹ Oltar je pronađen u Nezakciju. Njegove dimenzije su 60 x 47 cm. PUSCHI A., 1905, 291; GNIRS A., 1915, 161 – 162, br. 445. sl. 116; FORLATI TAMARO B., 1930, 7, sl. 2; FORLATI TAMARO B., 1947, br. 660; DEGRASSI A., 1970, 616; JURKIĆ V., 1972a, 209 – 210; JURKIĆ V., 1974, 5; JURKIĆ V., 1981, 151, sl. 3, bilj. 8; JURKIĆ V., 1983, 8. Oltar se datira u razdoblje od drugog do trećeg stoljeća.

⁶⁰ Girardi Jurkić, 2005, 122.

⁶¹ Žrtvenik je otkriven u Nezakciju. Dimenzije oltara su 60 x 24 x 24 cm. KANDLER P., 1855, poseban list 252; BURTON R. F. – SCAMPICHIO, 1880, 23; WEISSHÄUPL R., 1895, 18 i d.; PUSCHI C., 1905, 292; FORLATI TAMARO B., 1947, br. 659; DEGRASSI A., 1970, 616; JURKIĆ V., 1974, 5 – 6; JURKIĆ V., 1981, 151, sl. 4; JURKIĆ V., 1983, 8, sl. 11. Oltar se datira u razdoblje od drugog do trećeg stoljeća.

⁶² Idem, 39. – 40.

⁶³ Oltar je pronađen u Puli. Dimenzije oltara su 81 x 35, 5 x 29 cm. KANDLER P., 1843 – 1844, f. 14; KANDLER P., 1846, 28; KANDLER P., 1855, 166; MOMMSEN Th., 1872 – 1877, br. 8; DESSAU H., 1892 – 1916, br. 4892; HENZEN G., 1856, br. 5891; WEISSHÄUPL R., 1901, 189; FORLATI TAMARO B., 1947, br. 3; DEGRASSI A., 1970, 616; JURKIĆ V., 1974, 5 – 6; JURKIĆ V., 1981, 151, sl. 11; JURKIĆ V., 1983, 8, sl. 11. Žrtvenik se datira u prvo stoljeće.

šest redaka. Slova se razlikuju prema redovima pa se tako može da su ona u prva tri reda uklesana klasičnom rimskom kapitalom, a ostali redovi su radovi nekog drugog umjetnika (slova su manja i tanja).

Oltar je 1846. godine opisao Pietro Kandler u manuskriptu, a P. Stanković smatra da je nalaz pulske provijencije Spomenik je nakon otkrića prvotno bio smješten u Augustovu hramu u Puli pa su ga nakon toga premjestili na sadašnju lokaciju (lapidarij Arheološkog muzeja Istre u Puli).

Eiae Aug (ustae) Ant (onia) Sever [i] na v (otum) s (olvit)

Prijevod natpisa: Eji Božanskoj Antonia Severina ispunila je zavjet

Iz čitanja natpisa saznajemo da je dotična Antonia Severina izvršila zavjet božici Eji Uzvišenoj.⁶⁴

Posljednji oltar, koji je posvećen božici Uzvišenoj Eji je onaj iz Dvigrada.⁶⁵ Naime, oltar je napravljen od kamena vapnenca. Primjećuje se da je uništen lijevi segment uzglavnice. Osim toga, žrtvenik su uništile i atmosferske neprilike. Žrtvenik iznad natpisne ploče nema okvir, jedino gredu. Natpisno polje je očuvano u dva reda.

Eiae Aug(ustae)

Cn(aeus) Pollent- [ius? -----

Prijevod natpisa: Uzvišenoj Eji Gnej Polencije

Oltar je dao posvetiti izvjesni Gnej Polencije.⁶⁶

Prema natpisima uočava se da spomenike posvećuju robovi ili oslobođenici. Porijeklom su doseljenici iz istočnih provincija ili italski došljaci. Atribut Uzvišeni bogovima su dodali da bi se lakše prilagodili lokalnome društvu.

5. 5. Uzvišeni Melosok

Melosok je zasad jedino autohtono muško božanstvo u Istriji, koje nosi carski epitet Uzvišeni. Mommsen sudi o Melosokovu porijeklu na temelju gentilicija koji završava na *ocus* (npr. *Laepocus*, *Fervalocus*). Gnirs tvrdi da se iza naziva Melosok, vjerojatno krije oronim ili

⁶⁴ Idem, 123.

⁶⁵ Žrtvenik je nađen kod ranokršćanske crkve svete Sofije u Dvigradu. Dimenzije oltara su 17 x 23 x 20 cm. AE 1983, 0422. B. Marušić, *Histria archaeologica* 2, 2, 1976, 19, Nr. 1; Taf. 20, 1. (B) – AE 1983. Oltar se datira u razdoblje od 101. do 200. godine.

⁶⁶ Idem, 124.

hidronim koje su Histri štovali. Girardi Jurkić iznosi teoriju da se ime Melosok (μέλος *cantus*) treba vezati uz Orfeja ili Apolona.⁶⁷

Jurkić smatra da je Melosok izvorni histarski bog, koji je štovan na području Nezakcija i koji je jedini muški bog skulptorski prikazan u liku tračkog konjanika. Kult itifaličnog konjanika se može povezati sa legendom o Argonautima i sa plodnosti. Matijašić misli da bi se Melosok povezati sa kulturnim tandemom Dijana – Silvan.⁶⁸ Oba Melosokova oltara otkrivena su blizu sela Krnice.⁶⁹

Oltar je prvotno bio smješten u crkvi sv. Teodora blizu Krnice, a potom su ga prenijeli u predvorje Castelnuovo d' Arsia. (Slika 15)⁷⁰ Tamo ga je prema P. Kandleru ugledao Michael Toffeti. No ni tamo se nije dugo zadržao, jer su ga kasnije smjestili u kuću Josipa Mirkovića, gdje ga je vidio T. Luciani. Od tamo su ga odnijeli u zgradu Sottocorona u Vodnjanu te ga naposljetku otpremili u vodnjanski lapidarij.

Me losoco Aug (usto) sacrum Gn (aeus) [P]apiriu[s] Eumelu[s]

Prijevod natpisa: Božanstvu Melosoku Augustu posvećeno. Gnej Papirije Eumel po zavjetu.

Na prvom natpisu se doznaje da je Gnej Papirije Eumel dao zavjet bogu Uzvišenom Melosoku. Osim toga, također se može uočiti da Melosok osim epiteta Uzvišeni ima i epitet Milostivi. Osim toga, treba naglasiti i da se na natpisu spominje *numen*. *Numen* na ovom natpisu označava da je Melosok Histrima davao božanski duh i život.

Na drugom oltaru Melosok se spominje kao Uzvišeni.⁷¹ Nije poznato ime zavjetodavca. Sljedeći natpis je izrađen od kamena te je svugdje dosta devastiran. Istraživači su natpis rekonstruirali pomoću nekoliko slova.

Me[l]osoc[o---] Aug [(usti servus) ili (libertus)]

⁶⁷ Girardi Jurkić, 2005, 128. – 129.

⁶⁸ Matijašić, 2000, 9.

⁶⁹ Girardi Jurkić, 2005, 129.

⁷⁰ ⁷⁰ Žrtvenik je otkriven u crkvi svete Teodore u Krnici. Oltar je dimenzija 75 x 42 x 32, 5 cm. FRANCESCHI de C., 1866, br. 13; KANDLER P., 103, 105, 106; BUTTAZZIONI C., 1888, 459; MOMMSEN Th., 1872 – 1877, br. 8127; WEISSHÄUPL R., 1895, 20; SCHIAVUZZI B., 1908, 92; STICOTTI P., 1908, 225; FORLATI TAMARO B., 1947, br. 661; DEGRASSI A., 1970, 617; JURKIĆ V., 1972a, 210; JURKIĆ V., 1974, 6; JURKIĆ V., 162 – 164, sl. 26; JURKIĆ V., 1983, 15, sl. 26; JURKIĆ V., 1985, 279. Žrtvenik se datira u razdoblje od drugog do trećeg stoljeća.

⁷¹ Oltar je nađen u crkvi svete Teodore u Krnici. Njegove dimenzije su 94 x 58 x 43 cm. SCHIAVUZZI B., 1908, 92; STICOTTI P., 1908, 223; FORLATI TAMARO B., 1947, br. 662; DEGRASSI A., 1970, 617; JURKIĆ V., 1972a, 210; JURKIĆ V., 1974, 6; JURKIĆ V., 1981., 162 – 164, sl. 26; JURKIĆ V., 1983, 15, sl. 26; JURKIĆ V., 1985, 279. Oltar se datira u razdoblje od prvog do drugog stoljeća.

Prijevod natpisa: Božanstvu Melosoku (rob ili oslobođenik)

5. 6. Domaći bogovi sa carskim pridjevkom u Istri

U Istri je zabilježeno više domaćih bogova sa carskim pridjevkom, za razliku od sinkretizama rimskih i domaćih bogova. Zašto je to tako? Zato što su lokalna božanstva dobivala carski epitet kako bi se manifestirala odanost caru. Proces augustalizacije lokalnih bogova doveo je do lakše romanizacije na osvojenom području. Bitno je naglasiti da su svi zavjetovali Uzvišenim božanstvima. Što se tiče lokalnih bogova sa carskim pridjevkom, tu pripadaju Eja, Ajtika, Trita, Ika te Melosok. Od spomenika među njima prednjači Eja i Ika, kojima su potvrđena četiri spomenika. Ajtici i Triti je dokumentiran jedan oltar, dok su Melosoku potvrđena dva oltara. Pula, Plomin, Rabac, Nezakcij te Krnica su mjesta pronalaska pojedinih oltara. Kronološki gledano, oltari se podižu od prvog do trećeg stoljeća.

6. SINKRETIZMI AUTOHTONIH I RIMSKIH BOŽANSTAVA NA DALMATINSKOJ OBALI

Rimljani su na ilirsko tlo došli već u 3. stoljeću prije Krista, ali su tijekom 2. i 1. stoljeća prije Krista bili sve nazočniji. Prvotno su njihova središta utemeljena oko grčkih naseobina, koje su nekoliko stoljeća prije osnovali Grci. Potom su uspostavili konvente rimskih građana u Skardoni, Saloni i Naroni sa doseljenicima sa sjevernog i središnjeg dijela Apeninskog poluotoka.⁷²

Osvajanjem područje Ilira Rimljani su naišli na šaroliko društveno i kulturno uređenje. Prema analizama, utvrđeno je da nije postojala jedinstvena ilirska zajednica, nego više srodnih kultura i grupa. Zbog toga što su na to utjecali mnogi kulturni i etnički čimbenici. Međutim, postoji nešto zajedničko svim Ilirima, a to je neolitički i brončanodobni kulturni te etnički supstrat. Taj supstrat se najčešće odnosi na štovanje kulta plodnosti u najširem smislu te riječi. Treba naglasiti da se ne zna ništa o lokalnim bogovima iz ilirske perspektive, jer jedino što sada imamo su rimski spomenici na kojima se spominju ilirski i sinkretizirani bogovi.⁷³

6. 1. Venera Anzotika

Venera Anzotika je sinkretizam lokalne božice Anzotike sa rimskom Venerom. Božica Anzotika je štovana u Liburniji. Prema pretpostavkama, trebala bi biti lokalna božica plodnosti ili nimfa. Osim toga, bitno je naglasiti da ju Liburni nisu štovali samo kroz jedan aspekt kulta.⁷⁴

Njezin kult je posvjedočen u Enoni te se kult razvijao kroz nekoliko faza. Prva faza bi uključivala autohtonu komponentu, gdje se štovala kao Anzotika. Nju se uobičajeno povezuje sa kultom plodnosti. Međutim, ona posjeduje dvojni karakter. Ona je božica roditeljica, božica podzemlja te ona koja ispraća duše mrtvih u zagrobni svijet.⁷⁵

Zatim je u sljedećoj sinkretizirana sa Venerom. Naime, sinkretizmom sa Venerom poprimila je i druge karakterstike. Rimski Venera je božica dualnog karaktera (sudjeluje u zemaljskim i nebeskim životima ljudi). Prema pridjevku *Genetrix*, ona je roditeljica i omogućuje plodnost, ali je i božica podzemlja. Venera navedenih karakteristika je dokazana preko (figuralnih i epigrafskih) spomenika kao *Venus Libitina*, božica podzemnog svijeta.

⁷² Medini, 1984, 7.

⁷³ Idem, 8.

⁷⁴ Suić, 1969, 73. – 75.

⁷⁵ Idem, 11. – 13.

Preko arheološkog materijala iz nekropola Enone, Jadera i drugih mjesta prikazuju da je Venera imala bitno mjesto u kultu mrtvih, a ne samo božica ljubavi i seksualnosti. Prema tome se može pretpostaviti da je taj segment bio uočen pri povezivanju rimske Venere sa Anzotikom.⁷⁶

Postojali su i drugi razlozi. Poznato je da je Venera Enejina majka, koji je rodonačelnik Julijevaca, a ta će obitelj kasnije biti carska. Osim toga, arheološkim ostacima je utvrđen jak carski kult na području Enone. Kao Venera Anzotika je bila zaštitnica Enone.

Jedini epigrafski spomenik koji svjedoči o kultu Venere Anzotike je otkriven u rimskom hramu u Enoni.⁷⁷(Slika 16). Natpis je smješten u arheološkom muzeju u Splitu. Iz natpisa se uočava da je Bebija Maksimila posvetila oltar Veneri Anzotici, a da je to prema testamentu napravila Luciju Korneliju Basu. Bebiji su bili poznata rimska obitelj u Liburniji. Naime, Gnej Bebije Tamfil Vala Numonijan je bio prvi prokonzul u Iliriku. Osim toga, potrebno je naglasiti da je ovaj oltar zapravo bio podnožje kipa.

Veneri Anzotic (ae) sacrum Baebia C (ai) f (ilia) Maximil- la ex testament (o) L (uci) Corneli Bassi fecit

Prijevod natpisa: Veneri Anzotici svetoj. Bebija Maximila, Gajeva kćer po oporuci je učinila Luciju Korneliju Basu.

Osim toga, u Enoni je 1938. godine pronađen kip Venere Anzotike na ulazu u rimsko lučko pristanište. (Slika 18) Mihovil Abramić je prvi koji je pisao o kipu. Nakon izrade kip je vjerojatno bio na okruglom postolju. Sa prednje strane je odlično obrađena, dok je stražnja strana slabije. Kip prikazuje polunagu žensku osobu, a blizu nje se nalazi kip malog čovjeka. Statua je izrađena po uzoru na helenističku tradiciju od kararskog mramora.⁷⁸

Kipu nedostaju ruke. Prema nekim pretpostavkama, umjetnik je udaljio desnu ruku od tijela te ju onda savio u predjelu lakta, dok je podlaktica trebala biti podignuta. Iako kosa nije u potpunosti isklesana u tom dijelu smatra se da je jedan pramen kose padao na rame. Sličan opis Venere može se pronaći i na njenom kipu u Vatikanu. Druga ruka je sačuvana u gorem izdanju. Smatra se da joj je nadlaktica bila tik uz tijelo prema dolje usmjerena. Zaključujemo

⁷⁶ Medini, 1984, 11.

⁷⁷Natpis je dimenzija 34 x 45 cm. AE 1940, 0006, E. Galli, *Athenaeum* 17, 1939, 50-53; Foto. - AE 1940, N. Cambi, *Diadora* 9, 1980, 276-277. 281-282. Žrtvenik se datira u razdoblje od 1. do 150. godine.

⁷⁸ Cambi, 1980, 273. Statua je visoka 100.5 cm, široka 40 cm te 13.5 cm je visina postolja.

da je kip izrađen prema helenističkom uzoru u kojem je božica odjevena u poludrapiranoj haljini, dok u ruci drži ogledalo ili alabastron.⁷⁹

Pokraj njene desne noge može se uočiti lik bradatog Prijapa. Prijap je prikazan uspravno sa naglašenim intimnim dijelovima, a čija visina ne prelazi ženski lik. Prijap je bio sin Venere i Adonisa. On je u mitologiji značajan po tome što je zaštitnik polja i vrtova, a glavna funkcija mu je bog plodnosti (zbog toga ima naglašene genitalije). Prema tome, Venera je i boginja poljodjelstva.⁸⁰

Kip Venere Anzotike predstavlja antičku projekciju prošlih lokalnih vjerovanja u kojem je koncept ženske plodnosti sada utjelovljen u Veneri, a koji je iznad koncepta muške plodnosti prikazan u Prijapovom liku.⁸¹

6. 2. Jupiter Sabazije Iik

Iik je zasada jedini potvrđeni epihorski liburnski bog. Medini smatra da bi prema porijeklu, riječ *Iicus* bi se trebala dovesti u vezu sa konjem. Prema shvaćanjima starih Liburna, Iik bi trebao biti lokalno božanstvo plodnosti, ali imao je i htonički karakter.⁸²

Sabazije je bio frigijski bog plodnosti. Sabazijev kult nije posvjedočen do 5. stoljeća prije Krista u literarnoj i materijalnoj građi te se ne može sa sigurnošću identificirati sve do mnogo kasnijeg razdoblja, u doba Rimskog carstva, kada je prikazan kao konjanik ili stojeća figura, koja stopalo naslanja na ovnujsku glavu. Jupiter je glavni rimski bog, a dodan je u ovom sinkretizmu kako bi se označio primat rimske religije nad lokalnom.⁸³

Jupiter Sabazije Iik je sinkretizam lokalnog boga Iika sa Sabazijem i Jupiterom. Postupak povezivanja je tekao u nekoliko faza. Isprva su ga lokalni ljudi štovali samo kao Iika, konjaničko božanstvo. Nakon toga je postupno povezan sa Sabazijem zbog sličnih epihorskih karakteristika. Naposljetku da bi se dobilo na važnosti u rimskom panteonu, dodan je vrhovni rimski bog.⁸⁴

⁷⁹ Idem, 275.

⁸⁰ Idem, 273. – 274.

⁸¹ Medini, 1984, 10.

⁸² Idem, 24.

⁸³ Vilogorac Brčić et al., 2015, 162.

⁸⁴ Medini, 1984, 28.

U Enoni je pronađen oltar s posvetom Jupiteru Sabaziju Iku. (Slika 20). Oltar je smješten u arheološkom muzeju u Splitu.⁸⁵

Iovi Sab asio Iico L (ucius) Plotius Eperastus v (otum) s (olvit) l (ibens) m (erito)

Prijevod natpisa: Jupiteru Sabaziju Iiku Lucije Plotije Eperast zavjet je rado i zaslužno ispunio

Lucije Plotije Eperast je ispunio zavjet bogu Jupiteru Sabaziju Iku. Vjerojatno je u blizini postojao i hram posvećen bogu Jupiteru. Kognomen Eperast donosi da bi posvetitelj oltara trebao biti oslobođeničkog ili ropskog statusa.⁸⁶

6. 3. Uzvišena Latra

Latra je bila Božica Majka, Stvoriteljica i Roditeljica. Osim toga, Latra posjeduje i htonične osobine. Ona je bitna liburnska božica. Ona je Liburnima božica Velika Majka, Roditeljica te ona koja ispraća duše pokojnik u zagrobni život. Kako bi se što lakše asimilirala u rimski panteon dodan joj je carski pridjevnik *Augusta*. (Slika 19). Latra je dugo živjela u kultnoj liburnskoj svijesti zato jer je bila božica zaštitnica te zbog toga što je štovali kroz život, ali je bila važna i za zagrobni život.⁸⁷

Prema Julijanu Mediniju, Latrin kult je prošao kroz pet faza štovanja. U prvoj fazi je još uvijek jak neolitički kult plodnosti, koji se tijekom kasnog neolitika i ranog brončanog doba etablirao kao snažni lokalni kult. U sljedećoj fazi Latra postaje glavno božanstvo *Nedina*. Zbog povoljnih gospodarskih i društvenih prilika u Latrinu narav su uključeni drugih rodova sa nedinskog teritorija. Latrin kult se širi i na okolne liburnske *civitates* (*Corinium* i *Asseria*).⁸⁸

Trećoj fazi pripada razdoblje zadnjih stoljeća prije Krista. Pošto je Liburnija gospodarski i kultno racjepkana to utječe na širenje Latrina kulta. Međutim, u ovom periodu Latra se intezivno štuje u Aseriji, Skardoni, Koriniju. Svakako je njen primat Nedin. Period od rimskog osvajanja do prvih desetljeća drugog stoljeća pripada četvrtoj fazi štovanja Latrina kulta. U ovom vremenu nema bitnih i značajnih promjena u Latrinu kultu. Štuju ju svi Liburni. Posljednja faza Latrina štovanja traje od drugog do četvrtog stoljeća. Razdoblje je značajno

⁸⁵ Oltar je pronađen u Ždrijcu kod Nina. Žrtvenik je dimenzija 34 x 24 x 21 cm. ILJug 0916. J. Medini, *BAHD* 74, 1980, 81; tab. 26, 2. Žrtvenik se datira u razdoblje od 151. do 300. godine.

⁸⁶ ILJug 0916.

⁸⁷ Medini, 1984a, 222. – 224.

⁸⁸ Idem, 238.

zbog toga što sada Latra dobiva carski pridjevnik *Augusta*. Počinju ju štovati i doseljenici. Njen kult je u religioznoj tradiciji Liburna trajao od kraja trećeg do prve polovine četvrtog stoljeća.⁸⁹

Zasad jedini potvrđeni oltar posvećen Uzvišenoj Latri rado je podigla obitelj Gelijski u sklopu javnih munificijencija odnosno dar aserijatskoj ili nedinskoj zajednici.⁹⁰ Oltar se čuva u arheološkom muzeju u Zadru. Oltar je u katalošku knjigu Arheološkog muzeja u Zadru svrstan pod broj 149 (915).

Latrae A[ug (ustae)?] libentes Gel[lii?] sub Clod (io) Gem[ino?]aedile [[[fecerunt]]]

Prijevod natpisa: *Latra božanskoj Voljni Gelijski za Klodija Gemina edila su učinili*

Sigurno je da je obitelj edila Gelijski ovim oltarom željela dokazati da su prihvatili lokalni kult, ali i to da je Latra zaštitnica njihove obitelji.). Gentilicij *Clodius* je dokumentiran u Aseriji te nije zabilježen u drugim gradovima u Liburniji, ali *Gellius* je potvrđen u Jaderu i *Nedinumu* što dokazuje da bi natpis mogao biti iz *Nedinuma*.⁹¹

6. 4. *Matres Magnae* u Saloni

Prevladavajuća boginja od neolitičkog razdoblja u raznim kultura je božica Majka (Venera, Kibela, Velika Majka). Ona osigurava plodnost ljudi i zemlje te čuva obitelji i zajednice. Pronađen je velik broj spomenika u Britaniji, Germaniji i Galiji na kojima se spominje kult lokalnih božica poznatih kao *Matres* ili *Matronae*. Božice su uz imena imale epitete proizašle iz germanskih i galskih naziva mjesta što dokazuje da su ljudi vjerovali da su one čuvarice mjesta. Integracijom u rimsku religiju (*interpretatio Romana*) njihovi nazivi su postali vezani uz rimske božice sličnih karakteristika.⁹²

U Lyonu je pronađen natpis posvećen Majkama, koji je bitan za istraživanje lokalnih kultova. (Slika 21) Na natpisu se nalaze posvete panonskim i delmatskim majkama te keltskim Matronama Aufanijama. ⁹³Tiberije Klaudije Pompejan, vojni tribun prve Minervine legije, je položio zavjet keltskim Majkama Aufanijama te panonskim i delmatskim majkama za spas cara

⁸⁹ Idem, 239.

⁹⁰ Žrtvenik je pronađen u Nadinu. M. Sanader, in: M. Sanader (Hrsg.), *Kroatien in der Antike* (Mainz 2007) 112; Abb. 103. A. Kurilić, *Asseria* 4, 2006, 51-54, Nr. 14; sl. 27. (B) M. Šašel Kos, *Pre-Roman divinities of the Eastern Alps and Adriatic* (Ljubljana 1999) 77; Fig. 6. Žrtvenik se datira u razdoblje od 1. do 150. godine.

⁹¹ Idem, 232.

⁹² Vilgorac Brčić, 2024, 71.

⁹³ *Pro salute dom(ini) / n(ostri) Imp(eratoris) L(uci) Sept(imi) Severi / Aug(usti) totiusq(ue) domus / eius Aufanis Ma/tronis et Matribus / Pannoniorum et / D<a=E>lmatarum / Ti(berius) Cl(audius) Pompeianus / trib(unus) mil(itum) leg(ionis) I Min(erviae) / loco exulto cum / discubitione et tabula / v(otum) s(olvit)* (CIL 13, 01766 = D 04794 = CAG-69-02, p 467 = AE 1961, 00003 = AE 2005, +00123, EDCS-10500719.) Natpis se datira u 187. godinu.

Septimija Severa. Nemamo informacija zašto je oltar posvećen panonskim i delmatskim majkama. Možda je posvetitelj bio rodom iz Panonije ili Dalmacije. Druga pretpostavka je zbog toga što se Septimije Sever prema Spartijanu savjetovao sa panonskim augurima oko pobjede.⁹⁴

Tiberije Klaudije Pompejan, vojni tribun prve Minervine legije je izvršio posvetu Majkama Aufanijama i panonskim te delmatskim Majkama za spas cara Septimija Severa.

Zasad je potvrđen samo jedan oltar posvećen Velikim Majkama u Dalmaciji. a koji je uklesan na natpisnu ploču otkrivenu blizu *Porta Andetria* u Saloni.⁹⁵

Matrib (us) Mag (nis) sacrum P (ublius) Safinius Filucinus Terentiae sacerdotis f (ilius) aram supstituit idem ampl(iavit) sibi et cognatio[ni suae] permissu C (ai) Clodi (i) Grac[ilis]

Prijevod natpisa glasi: *Velikim Majkama posvećeno, Publije Safinije Filucin, sin svećenice Terencije isti oltar je zamijenio i ukrasio sebi i svojoj kognaciji uz dopuštenje Gaja Klodija Gracila.* Posvetitelj natpisa je Publije Safinije Filucin, sin svećenice Terencije. Žrtvenik je pronađen u svetištu javnoga karaktera.⁹⁶

Na oltaru se spominje kognacija. Kognacije su zajednice, koje su štovala zajedničkog boga ili više njih. Publijeva kognacija je bila značajna u zajednici zato jer su štovali jednu ili više božica zaštitnica (Majke, Kibela ili Venera). Filucinu je Gaj Klodije Gracil trebao dopustiti zamjenu i ukrašavanje oltara. Iz natpisa uočavamo da je Filucin podređen Gracilu. Filucin je ovim oltarom htio dokazati da je ravnopravan Gracilu. Oltar se datira u razdoblje od 1. do 2. stoljeća.⁹⁷

6. 5. Sinkretizmi na dalmatinskoj obali

Sinkretizmi na dalmatinskoj obali su jednako zastupljeni kao u Istriji samo je manji broj natpisa otkriven. Zasad su potvrđeni sinkretizmi Venere Anzotike i Jupitera Sabazija Iika u Enoni te Velikih Majki u Saloni. Za razliku od Istrije, posvjedočeno je manje božanstava sa carskim pridjevkom *Augustus /Augusta*. Samo je Latri dodan carski pridjevnik *Augusta*. Iz

⁹⁴ Idem, 71. – 72,

⁹⁵ Oltar je dimenzija 20 x 27 x 10 cm. ILJug 2052; BASD 32 (1909), str. 67. – 68. AE 1912, 0042 J. Medini 1981, str. 313; 1985, str 3, AE 1994, 1348, I.Vilogorac Brčić 2012, str. 94. – 98. I. 35; 2013, str. 107. – 108., str. 113. Oltar se datira u razdoblje od prvog do drugog stoljeća.

⁹⁶ Idem, 72.- 73.

⁹⁷ Idem, 73.

ovog poglavlja možemo zaključiti da su pojedina božanstva sa rimskim bogovima povezana sa namjerom.

Primjerice, Anzotika je vezana uz Veneru kao Anzotika zaštitnica grada Enone, i njenog stanovništva. Osim toga ona je božica plodnosti te u svojoj naravi uključuje htonične osobine. Zasad je poznat samo jedan oltar na kojem se božica spominje u sinkretiziranom obliku.

Iik je povezan sa Sabazijem i Jupiterom. Iikovo vezanje uz Sabazija se dogodilo zbog toga što su ih povezao htonički karakter. Naposljetku je dodan glavni rimski bog Jupiter, kako bi se lakše integrirao u rimski panteon. Velike Majke su lokalne božice povezane uz Veneru i Kibelu. Iz sličnog razloga, zbog čega je Anzotika povezana sa Venerom. Naposljetku, zaključujem da su sva razmatrana sinkretistička božanstva bila popularna na prostorima gdje su zabilježeni njihovi kultovi. Primjerice, u Istriji su bile popularne Zemlja Istrija, Uzvišena Eja te Uzvišena Ika.

7. ZASTUPLJENOST I NARAV RIMSKIH I DOMAĆIH BOGOVA NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

Mali uzorak natpisa dobiven je zbog stanja istraženosti. Podaci dobiveni istraživanjem uvjetno daju sliku o štovanju sinkretiziranih rimskih i domaćih božanstava na odabranom području. Moguće je uočiti sličnosti i razlike među sinkretizmima na istočnoj jadranskoj obali. Svakako prva sličnost je ta da u Istri i Dalmaciji sinkretizirani kultovi dominiraju u municipijima, kolonijama te prometnim lukama. U Istri su utvrđena tri lokalna sinkretizma (Genij Barbulan, Irija Venera te Zemlja Histrija), dok je u Dalmaciji slična situacija (Venera Anzotika, Jupiter Sabazije Iik i Velike Majke).

Sljedeća konstatirana sličnost jest da je više sinkretiziranih božica, nego bogova. Tako nešto proizlazi iz spomenutih brončanodobnih i ranijih neolitičkih kulturnih tradicija. Također treba navesti i zaštitnički aspekt božanstava poput Tera Histrije, Genija Barbulana i Venere Anzotike. Venera je povezana u Istri i Dalmaciji sa lokalnim božicama Irijom i Anzotikom.

Prema nekim pretpostavkama kultove bogova Melosoka i Jupitera Sabazija Iika se može povezati sa kultom tračkog konjanika. Zatim da bi bog Iik trebao biti paredar histarskoj božici Iki. Prema pretpostavkama, Irija i Anzotika nisu povezane isključivo zbog sličnih razloga. Irija je vjerojatno povezana sa Venerom zbog plodnosti i ljubavi, dok je Anzotika uz to još joj se dodaje zaštitnički aspekt mjesta. Iz toga proizlazi da je Venera najprikladnija za povezivanje sa lokalnim božicama. Zaštitnički aspekt je osim kod Anzotike moguće uočiti i kod Velikih Majki u Saloni.

Treba navesti da su u Istri i Dalmaciji konstatirano postojanje lokalnih božanstava sa carskim pridjevkom. Što se tiče Uzvišenih božanstava tu je moguće uočiti razliku između Istre i Dalmacije. U Istri je više Uzvišenih božanstava, dok ih je u Dalmaciji manje. U Istri je četvero bogova, dok je u Dalmaciji jedna. Eja, Ika, Trita, Ajtika te Melosok u Istri, a u Dalmaciji samo Latra. Sve su božice, osim Melosoka.

Carski pridjevak im je dodan kako bi se lokalni kultovi lakše integrirali u rimski panteon, ali i da se pokaže odanost caru. Uzvišenu Tritu i Uzvišenu Iku bi se moglo promatrati kao božice voda. U Istri Uzvišena božanstva se ne mogu promatrati kao zaštitnice mjesta, dok se u Dalmaciji Latra i Velike Majke itekako mogu.

Što se tiče cjelokupne slike o Istri i Dalmaciji tu je veoma različita situacija. Što se tiče zavjetodavaca, tu je situacija poprilično interesantna. Zato što u Istri sinkretiziranim

božanstvima oltare uglavnom posvećuju italski ili istočni doseljenici, dok u Dalmaciji lokalci. Spomenici sinkretiziranim božanstvima u Istri dokumentirana su od 1. do 4. stoljeća, dok u Dalmaciji većina njih do 2. stoljeća (iznimka je Latra).

Iz datacije žrtvenika se očituje da su se sinkretizirana božanstva duže zadržala u Istri, nego u Dalmaciji. Zato jer se u Istri brže odvila romanizacija zbog blizine Apeninskog poluotoka.

8. ZAKLJUČAK

Sinkretizmi autohtonih i rimskih kultova na istočnoj jadranskoj obali dominiraju u Istriji. Zbog toga što zahvaljujući materijalnim dokazima je dokazano povezivanje lokalnih i rimskih božanstava. U Istriji su domaći bogovi (Barbulan, Irija i Istrija) povezani sa rimskim. Njihovi sinkretizmi su: Genij Barbula, Irija Venera te Zemlja Istrija. Smatra se da je tako zbog toga što je u Istri lakše protjecao proces asimilacije doseljeničkog stanovništva.

Nekim bogovima dodan je carski pridjevnik *Augustus /Augusta* što dokazuje činjenicu da su bili popularni u lokalnoj sredini i da ih se htjelo osnažiti u društvu. Primjerice, to su Uzvišena Ika, Uzvišena Trita, Uzvišena Ajtika, Uzvišena Eja te Uzvišeni Melosok. Što se tiče dalmatinske obale, enonska Anzotika je povezana sa Venerom. Liburnski Iik je sjedinjen sa Jupiterom te Sabazijem. Jedino je Latri dodan carski pridjevnik *Augusta*.

Iako su Rimljani osvojili istočnu jadransku obalu sjećanje i tradicija na lokalna božanstva su se nastavila štovati kroz kultno sjedinjenje sa rimskom politeističkom religijom.

9. SAŽETAK

U radu su prikazani sinkretizmi autohtonih i rimskih kultova na istočnoj jadranskoj obali. Samo povezivanje lokalnih sa rimskim kultovima dovelo je do opstanka lokalnih religijskih tradicija. Na nekim područjima proces povezivanja je lakše protjecao npr. istarski poluotok, dok je kod Liburna i Delmata tekao malo sporije.

Kod Histra je brže dolazilo do povezivanja zbog blizine Apeninskog poluotoka. No to nije jedini razlog. Italski doseljenici čine popriličan broj zavjetodavatelja sinkretiziranim božanstvima. To je bio njihov način infiltracije u histarsko društvo.

Za razliku od Histra, kod rimske provincije Dalmacije je situacija malo drugačija. Prvotno se primjećuje da je puno manje sinkretiziranih božanstava. Potom se prema analizama mjesta nalaza spomenika utvrđuje da su se sjedinjena božanstva više štovala na obali nego u unutrašnjosti. Smatra se zbog toga što je lakše došlo do razvoja rimske kulture na obali prije nego u zaleđu pokrajine. Zato jer su u zaleđu živjele plemenske zajednice, koje se nisu olako predale rimskoj kulturi. Ipak, epigrafički spomenici u ovom slučaju svjedoče da povijest ne pišu samo pobjednici.

Ključne riječi: sinkretizam, Istra, Dalmacija, božanstva, kultovi

10. ABSTRACT

The paper presents the syncretisms of autochthonous and Roman cults on the eastern Adriatic coast. Only the connection of local with Roman cults led to the survival of local religious traditions. In some areas, the connection process was easier, for example the Istrian peninsula, while it is a little slower in Liburns, Delmata and Japods.

Romanization in Istria took place more quickly due to the proximity of the Apennine peninsula. But that is not the only reason. The Italian settlers make quite a number of votaries syncretized deities. This was their way of infiltrating the Histrian society. In contrast to Istrians, the situation is slightly different in the Roman province of Dalmatia. Initially, one notices that there are far fewer syncretized deities. Then, according to the analyzes of the places where the monuments were found, it is established that the united deities were worshiped more on the coast than inland. It is considered that it was easier for the development of Roman culture on the coast than in the hinterland of the province. Because tribal communities lived in the hinterland, which did not surrender to Roman culture easily. Nevertheless, the epigraphic monuments in this case testify that history is not written only by the victors.

Key words: syncretism, Istria, Dalmatia, deities, cults

11. BIBLIOGRAFIJA

11.1. Kratice

AE – L'anné epigraphique, Paris

AMSI – Atti e memoria della Societá istriana di archeologia e storia Patria, Parenzo – Venezia – Trieste

ACRS – Atti, Centro di ricerche storiche, Rovinj – Trst

AEM – Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich- Ungarn, 1 – XX (1870-1898), Wien

AÖG – Archiv für österreichische Geschichte, Wien

ARAL – Atti della R. Academia dei Lincei, Roma

AT – Archeografo Triestino, Trieste

AV – Arheološki Vestnik, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

BAHD – Bulletino di archaeologia e historia dalmata, Split.

CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum , vol. III, 1873, 1902, cfr. Additamenta ad vol. III suppl. 4/1881; vol. V, 1872, 1877; vol. IX, 1883, Berlin

HA – Histria archaeologica, Arheološki muzej Istre, Pula

ILJug – Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos ... repertae et editae sunt, Situla 19, Ljubljana 1978; 25, Ljubljana 1986.

ILS – Inscriptiones Latinae Selectae

JÖAI – Jahreshefte des Österreichischen Archäologisches Instituts, I – XXXI (1898 – 1939) Wien

JZ – Jadranski zbornik, Povijesno društvo Istre i Rijeke, Rijeka - Pula

MTADJ – Materijali, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd

MCC – Mitteilungen der k. k. Central – Commision, II. ser., I – XXVIII, Wien 1875 – 1902; III. ser., I – XVI, Wien 1902 – 1918.

PZ – Prilozi o zavičaju, Čakavski sabor, Pula

11.2. Popis literature

Alföldy, 1965 G. Alföldy: *Epigrafica, Situla, 1965*, Ljubljana

Arneth, 1850 J. Arneth, *Reise- Bemerkungen grösstentheils archäologischen Inhalts von Vindobona über Tergeste nach Salona in Jahre 1846*, DKAW, 1, Beč 1950, 273 – 326.

Bekavac, 2011. S. Bekavac, *Silvan u Saloni, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Split, 2011.

Bojanovski, 1988 I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Centar za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1988.

Brendt, 2018 S. Berndt, 'The hand gesture and symbols of Sabazios', *Opuscula. Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome (OpAthRom)* 11, Stockholm 2018, 151–168.

Bulić, 1909 F. Bulić, *Iscrizioni Inedite, BAHD, Split, 1909*, 67 – 68.

Burton et al., 1880 R. F. Burton, A. Scampicchio, *Castelieri, La Provincia dell' Istria*, 14, br. 3, 1880.

Buttazzioni, 1888 C. Buttazzioni, *Del nuovo nume Melosoco*, AMSI, 4, Poreč, 1888.

Cambi, 1980 N. Cambi, *Enonska Venera Anzotika, Diadora* 9, 273 – 283, Zadar, 1980.

Carli, 1750 G. R. Carli, *Corrispodenza*, 1, Venecija, 1750.

Degrassi, 1936 A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae, X/III, Histria Septemtrionalis*, Rim, 1936.

Degrassi, 1970 A. Degrassi, *Culti dell'Istria preromana e romana, Adriatica praehistorica et antiqua, Miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb, 1970.

Dessau, 1892 – 1916. H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin, 1892. – 1916.

Donati, 1765 S. Donati, *Ad Novum Thesaurum veterum inscriptionum L. A. Muratorii supplementum*, 1, Lucea, 1765.

Duca, 2014 D. Duca, *Genio Populi Romani i chi -rho*, Numizmatičke vijesti, Zadar, 2014.

Forlati Tamaro 1930 B. Forlati Tamaro, *Il R. Museo dell' Istria a Pola*, Venecija, 1930.

Forlati Tamaro 1947 B. Forlati Tamaro, *Inscriptiones Italiae, X/I, Pola et Nesactium*, Rim, 1947.

Franceschi, 1866 C de Franceschi, *Inscrizioni non contenute nella raccolta del prof. Mommsen* (rukopis)

Furlanetto, 1848 G. Furlanetto, *Le antiche lapidi patavini illustrate*, Padova 1847 – 1848.

Galli, 1939 E. Galli, Aenona (odierna Nin) - Illyricum: Santuario di Venere "Ansotica", *Athenaeum*, 1939.

Glavaš, 2016 I. Glavaš, Konzularni beneficijari u rimskoj provinciji Dalmaciji, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2016

Gnirs, 1915 A. Gnirs, *Pola. Ein Führer durch die antike Baudenkmäler und Sammlungen*, Beč, 1915.

Girardi Jurkić, 2005 V. Girardi Jurkić, Duhovna kultura antičke Istre; Knjiga I. Kultovi u procesu romanizacije antičke Istre, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Gregorutti, 1847 C. Gregorutti, *L'Istria divinitá, L'Istria*, 2, 1847.

Gudius, 1737 M. Gudius, *Antiquae inscriptiones quum Graecae tum Latinae olim a Marquardo Gudio collectae nuper a Joanne Koolio digestae hortatu consilioque Joannis Georgii Graevii nunc a Francisco Hesselio editae cum adnotationibus eorum*, Leovardiae, 1731

Henzen, 1856 G. Henzen, *Inscriptionum Latinarum selectarum amplissima collecto. Volumen tertium collectionis Orellianae supplementa emendationesque exhibens*, Turici, 1856.

Imamović, 1977 E. Imamović, Antički kulturni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1977.

Jurkić, 1972 V. Jurkić, *Rasprostranjenost kulta Magnae Matris na području Istre u antičko doba*, HA, 3/1, Pula, 1972.

Jurkić, 1972a V. Jurkić, *Izbor antičke kultne plastike na području Istre*, MTADJ, Zadar, 1972.

Jurkić, 1974 V. Jurkić, *Arte plastica del culto come determinante l' esistenza dei culti romani e sincretici nella regione istriana*, ACRS, V, Trst - Rovinj 1974

Jurkić, 1981 V. Jurkić, *Kontinuitet ilirskih kultova u rimsko doba na području Istre*, JZ, 11, Pula – Rijeka, 1979 – 1981.

Jurkić, 1982 V. Jurkić, *Lo sviluppo di alcuni centri economici sulla costa occidentale dell' Istria dal I al IV secolo*, ACRS, 12/1981 – 1982, Rovinj – Trst 1982.

Jurkić, 1983 V. Jurkić, *La contunuitá dei culti ilirici in Istria durante il periodo romano*, ACRS, 14, Rovinj – Trst 1983.

Jurkić, 1983a V. Jurkić, *Medulin i okolica od prapovijesti do srednjeg vijeka*, PZ, 3, Pula, 1983.

Jurkić, 1985 V. Jurkić, *Autohtoni kultovi u odnosu prema helenističkoj i grčko – rimskoj religiji u antičkoj Istri*, JZ, 12/1982 – 1985, Pula – Rijeka 1985.

Jurkić, 1996 V. Jurkić, *Antički hramovi na forumu u Nezakciju*, Hanq, 2, Pula, 1996,

Kandler, 1843 – 1844 P. Kandler, *Lapidario Tergestino e Istriano*, 1843 – 1844.

Kandler, 1846 P. Kandler, *Al molto reverendo signore don Matteo Musina paroco di Vragna*, L' Istria, 1, 1846.

Kandler, 1855 P. Kandler, *Iscrizioni romane dell' Istria*, u: *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale*, Trst, 1855.

Kandler, 1858 P. Kandler, *L'Agro colonico di Pola*, Trst, 1858.

Kenner, 1867. F. Kenner, *Beiträge zu einer Chronik der archaeologischen Funde in der österreichischen Monarchie*, 1864 – 1866, AÖG, 38, Beč, 1867.

Kurilić, 2006 – A. Kurilić, *Vladajući sloj Aserije: Magistrati i dobročinitelji, te njihove familije i obitelji*, *Asseria*, vol 4, Zadar, 2006.

Maffei, 1749 – S. Maffei, *Museum Veronese hoc est antiquarum inscriptionum atque anaglyphorum collectio*, Verona, 1749.

Marić, 1933 – R. Marić, *Antički kultovi u našoj zemlji*, Beograd, 1933.

Maionica, 1879 – H. Maionica, *Trieste, Pola, Aquileia*, AEM, 1, Beč, 1879.

Marušić, 1976. – B. Marušić, *Kompleks bazilike Sv. Sofije u Dvogradu*, *Histria Archaeologica*, 2/2, Pula, 1976.

Matijašić, 2005 – R. Matijašić, *The iconography of indigenous cults in norther Liburnia, Religija i mit kao poticaj rimskoj provincijalnoj plastici*, *Akti VIII. međunarodnog kolokvija o problemima rimskog provincijalnog umjetničkog stvaralaštva*, Zagreb, 2005.

- Matijašić, 2016 - – R. Matijašić, Plominska božica Ika / Ica. Godddes Ika / Ica of Plomin, *Miscellanea Hadriatica et Historica*, 3, Zadar, 2016.
- Mirabella Roberti, 1949 – M. Mirabella Roberti, *Notizario archaeologico, 1940 – 1948*, AMSI, 53, Venecija, 1949.
- Medini, 1984- J. Medini, Autohtoni kultovi u razvoju antičkih religija u rimskoj provinciji Dalmaciji, *Dometi*, 5, Rijeka, 1984.
- Medini, 1984a – J. Medini, Latra – dea Neditarum, *Duhovna kultura Ilira, Posebna izdanja Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine*, 67/11, Sarajevo, 1984.
- Medini, 1985, - J. Medini, *Cognationes salotanae*, Godišnjak akademije nauka i umjestnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1985.
- Mommsen, 1872- 1877 – Th. Mommsen, *Corpus inscriptionum Latinarum auxilio et auctoritate Academiae Litterarum regiae Borussicae editum, V*, Berlin.
- Orelli, 1828 – G. G. Orelli, *Inscriptionum Latinarum selectarum amplissima collecto*, 1 – 2, Turici, 1828.
- Orsato, 1652 – S. Orsato, *Monumenta Patavina*, Padova, 1652.
- Pais, 1888. – H. Pais, *Corpus inscriptionum Latinarum supplementa Italica consilio et auctoritate academiae regiae Lynceorum edita*, Fasciculus I, additamenta ad vol. V Galiae Cisalpinae, u: ARAL, ser. IV, Memorie della classe di Scienze morali, 5, Rim, 1888.
- Patsch, 1899 – C. Patsch, Arheološko – epigrafska istraživanja, *WMBH*, Sarajevo, 1899.
- Patsch, 1900 – C. Patsch, Arheološko – epigrafska istraživanja, *WMBH*, Sarajevo, 1900.
- Pogatschnig, 1914- A. Pogatschnig, *Guida di Parenzo*, Poreč, 1914.
- Raunig, 1972. – B. Raunig, Japodski kameni sepulkralni i sakralni spomenici, *Starinar* 23, 1972, Beograd.
- Reinesius, 1682. – T. Reinesius, *Syntagma inscriptionum antiquaeum cum primis Romae veteris quarum omissa est recensio in vasto lani Gruteri opere, opus posthumum*, Leipzig – Frankfurt, 1682.
- Roscher, 1884. – W. Roscher, *Lexicon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig, 1884.

- Ruggiero, 1922. – H de. Ruggiero, *Dizionario epigrafico d'antichità romane*, 3, Rim, 1922.
- Sanader, 2007. – M. Sanader, *Kroatien in der Antike*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 2007.
- Sanader, 2008 – M. Sanader, O antičkim kultovima u Hrvatskoj, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 101/1, Split, 2008.
- Schallmayer et al., 1990 - E. Schallmayer- K. Ebl – J. Ott – G. Preuß – E. Wittkoph, *Der römische Weihebezirk von Osterburken I*, Stuttgart, 1990.
- Schiavuzzi, 1908 – B. Schiavuzzi, *Attraverso l'agro colonico di Pola*, AMSI, 24, Poreč, 1908.
- Selem, 2015 et al. – P. Selem, I. Vilogorac Brčić, ROMIC I., *Znakovi i riječi, Signa et litterae*, vol. V., *Mythos – cultus – imagines deorum*, FF press, Zagreb, 2015.
- Silvestri, 1711 – C. Silvestri, *Giuvendale e Persio spiegati in versi volgari ed illustrati con varie annotazioni*, Padova, 1711.
- Stanković, 1828. – P. Stanković, *Bibliografia degli uomini distinti dell'Istria, I*, Trst 1828.
- Sticotti, 1908 – P. Sticotti, *Epigrafi romane d'Istria*, AMSI, ser., 4, Trst 1908.
- Sticotti, 1934 – P. Sticotti, *Scavi di Nesazio. Campagna del 1922*, AMSI, 46, fasc. 1 – 2, Poreč, 1934
- Stipčević, 1974 – A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb, 1974.
- Suić, 1965. – M. Suić, Iz mediteranske baštine jadranskih Ilira, *Radovi razdio historije, arheologije i historije umjestnosti*, Zadar, 1965.
- Suić, 1969 – M. Suić, Antički Nin (Aenona) i njegovi spomenici, *RiJAZUZd*, Zadar, 1969.
- Šašelj et al., 1984. – Šašelj J, Marušić B, *Štirideset rimskih napisov iz Istre*, AV, 35, Ljubljana, 1984.
- Šašelj Kos, 1994 – M. Šašel Kos, in: Y. Le Bohec (Hrsg.), *L'Afrique, la Gaule, la religion à l'époque romaine. Mélanges à la mémoire de Marcel Le Glay*, Bruxelles 1994
- Šašelj Kos, 1999. – M. Šašelj Kos, *Pre-roman Divinities of the eastern Alps and Adriatic*, Situla, 38, Ljubljana, 1999.
- Škegro, 1997. – A. Škegro, *Inscriptiones Latinae et Graecae Bosinae et Hercegovinae*, Opus Arcaheologica, Zagreb, 1997.

Tassaux, 1997 – F. Tassaux, *Les dieux, augustes en Istrie*, Arheološka istraživanja u Istri: znanstveni skup: Poreč, 22 – 26. rujna 1994.

Tomasini, 1654. – J. P. Tomasini, *De donariis ac tabellis votivis liber singularis*, Padova, 1654.

Tomasini, 1837. – J. P. Tomasini, *De' commentarii storici geografici della provincia dell' Istria*, AT, IV, 1837.

Vergotin, 1870. – B. Vergotin, *Della antica origine, successive vicende e attuale stato di Rovigno*, AT, 2, ser. 1869 – 1870.

Vilogorac Brčić, 2024. – I. Vilogorac Brčić, *Matres Delmatarum Kult Velikih Majki u Saloni, Tusculum*, Solin.

Wilkes, 2001. – J. Wilkes, *Iliri, Laus*, Split, 2001.

Wilmans, 1873. – G. Wilmans, *Exempla inscriptionum Latinarum in usum praecipue academicum*, 1 – 2, Berlin, 1873.

Weisshäupl, 1895. – R. Weisshäupl, *Römische Altertümer in und um Pola, MCC*, 2. ser., 21, Beč, 1895.

Weishäupl, 1901. – R. Weisshäupl, *Zur topographie des alten Pola JÖAI*, Beč, 1901.

12. PRILOZI

Prilog 1: Fotografije spomenika

1. Oltar posvećen Tera Histriji (preuzeto iz: Girardi Jurkić, 2005, 125.)
2. Žrtvenik posvećen Tera Histriji (preuzeto iz: Girardi Jurkić, 2005, 126.)
3. Nadvratnik na kojem se spominje Histrija (preuzeto iz: Girardi Jurkić, 2005, 126.)
4. Oltar posvećen Istriji (preuzeto iz: Girardi Jurkić, 2005, 127.)
5. Oltar posvećen Iriji Veneri (preuzeto iz: Girardi Jurkić, 2005, 128.)
6. Oltar posvećen Geniju Barbulanu (preuzeto iz: Girardi Jurkić, 2005, 125.)
7. Oltar posvećen Uzvišenoj Eji (preuzeto iz: Girardi Jurkić, 2005, 123.)
8. Oltar posvećen Uzvišenoj Eji (preuzeto iz: Girardi Jurkić, 2005, 122.)
9. Oltar posvećen Uzvišenoj Eji (preuzeto iz: Girardi Jurkić, 2005, 123.)
10. „Ejin“ reljef (preuzeto iz: Girardi Jurkić, 2005, 124.)
11. Oltar posvećen Uzvišenoj Iki (preuzeto iz: Girardi Jurkić, 2005, 137.)
12. Nadvratnik na kojem se spominje Uzvišena Ika (Matijašić, 2016, 102.)
13. Oltar posvećen Uzvišenoj Ajtici (preuzeto iz: Girardi Jurkić, 2005, 121.)
14. Oltar posvećen Uzvišenoj Triti (preuzeto iz: Girardi Jurkić, 2005, 136.)
15. Oltar posvećen Uzvišenom Melosoku (preuzeto iz: Girardi Jurkić, 2005, 128.)
16. Oltar posvećen Veneri Anzotici (preuzeto sa:
17. <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD02072> 30. 5. 2024.)
18. „Kip“ Venere Anzotike (preuzeto iz: Cambi, 1980, 279.)
19. Oltar posvećen Uzvišenoj Latri (preuzeto sa:
20. <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD052276> 30. 5. 2024.)
21. Oltar posvećen Jupiteru Sabaziju Iku (preuzeto sa:
22. <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD034585> 30. 5. 2024.)
23. Oltar posvećen panonskim i delmatskim Majkama) (preuzeto iz: Vilogorac Brčić, 2024, 72.)

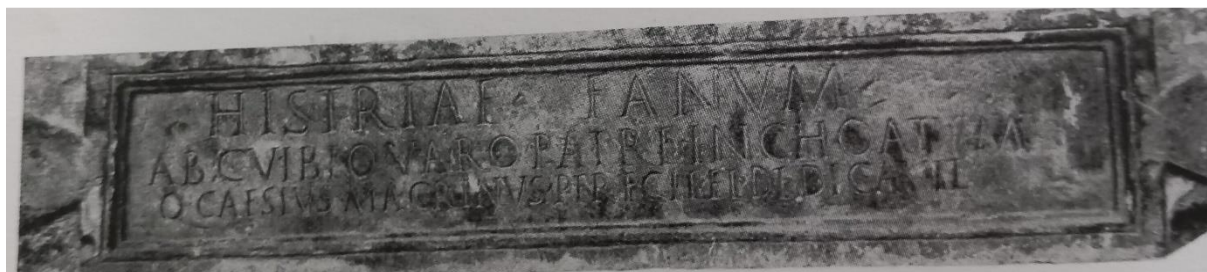
Slika 1

Slika 2

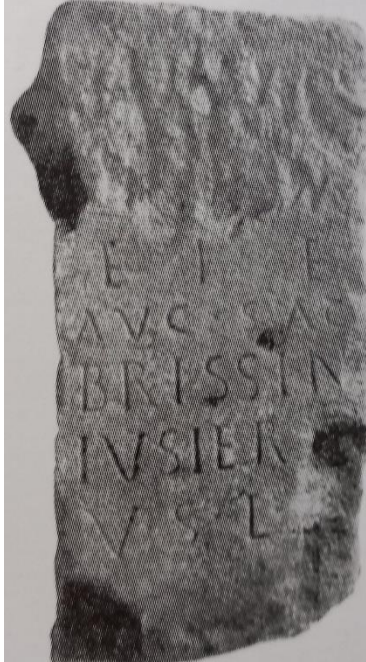
Slika 3

Slika 8

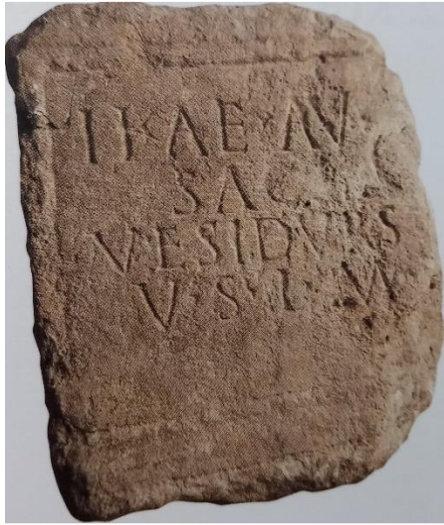
Slika 9

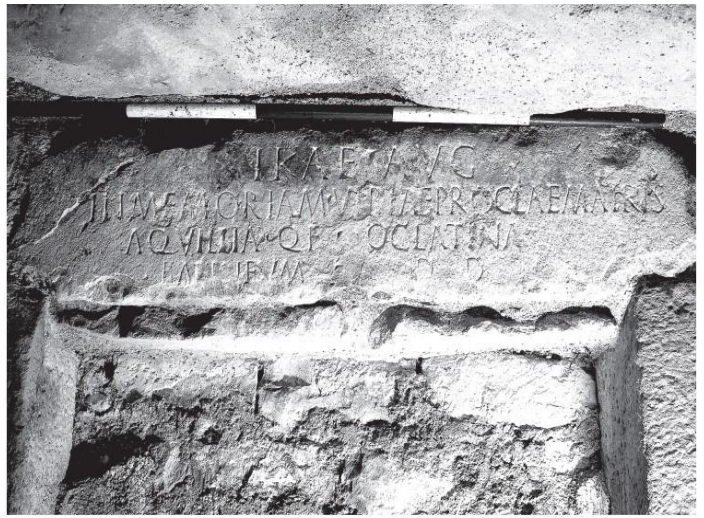
Slika 10

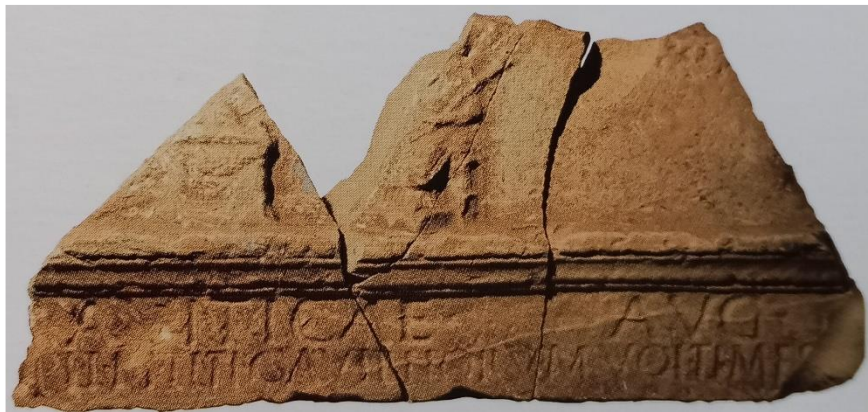
Slika 11

Slika 12

Slika 13

Slika 14

Slika 15

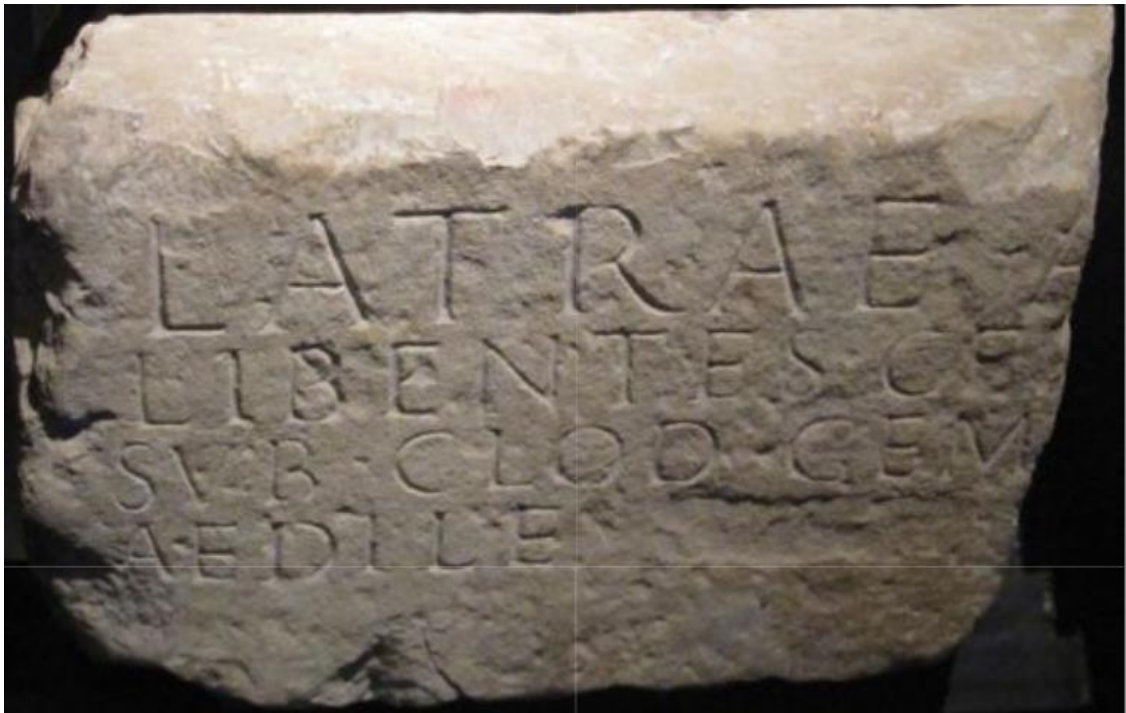
Slika 16

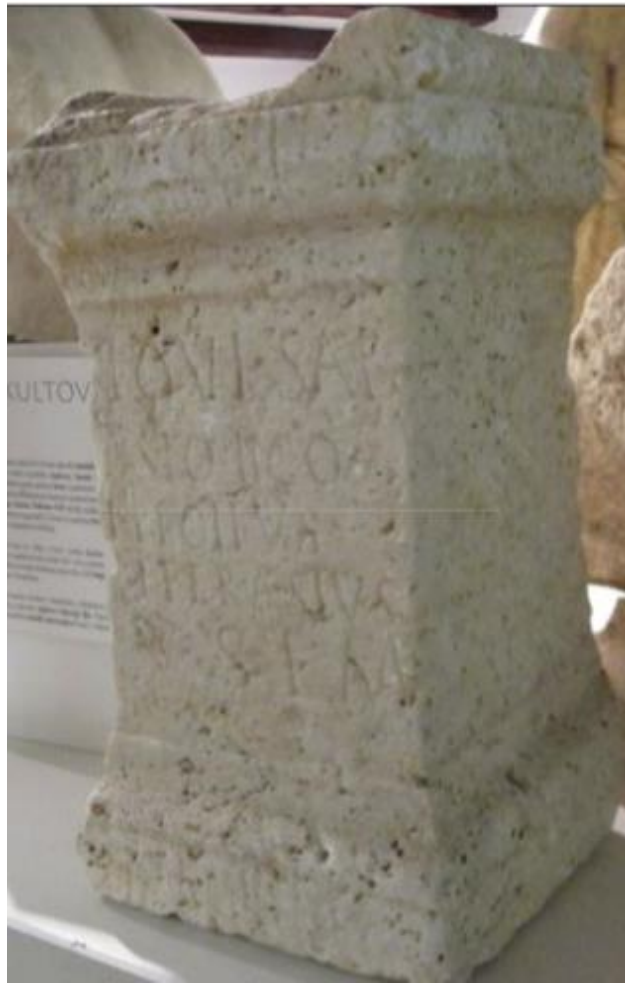
Slika 17

Slika 18

Slika 19

Slika 20

Prilog 3: Grafikoni

Grafikon 1

